

E.D. 2 PAISE

अमरवाणी

कोन्धो? यो कार्यरत: को बधिरो?
य: श्रुणोति नहितानि
को मूको? य: काले प्रियाणि
वक्तुं न जानाति । ॥ १ ॥

[(वाईट) काम करण्यात निमग्न असणारा आंधळा कोण आहे? हिताची गोष्ट न ऐकणारा बहिरा कोण आहे? वेळ प्रसंगी गोड न बोलणारा मुका कोण आहे?]

को धर्मो? भूतदया
किं सौख्य? मरोगिता जगति
क: स्नेह:? सद्भाव:
किं पांडित्यं? परिच्छेद: । ॥ २ ॥

[धर्म कोण (काय) भूतदया हाच; सुख काय? निरोगी राहणे हेच; प्रेम व स्नेह काय? सद्भाव हाच; पांडित्य काय? निर्णय घेण्याची शक्ति हेच]

कृत शत मसत्सु नष्टं
सुभाषित शतं च नष्ट मबुधेषु
वचनशत मवचन करे
बुद्धिशत मचेतने नष्टं । ॥ ३ ॥

[दुर्जनाला शंभर वेळां सहाय्य केले तरी ते व्यर्थच! मूर्खांना शंभर सुभाषिते सांगणे फुकट! जो चांगल्या गोष्टी ऐकतच नाही त्याला शंभरदां सांगणे फुकटच!]

महाज्ञानी

फार जुनी गोष्ट आहे. एका गावी एक मनुष्य रहात असे. त्याची महाज्ञानी म्हणून ख्याती होती. लोक तो म्हणेल त्यावर विश्वास करीत.

त्या गावी एक शेतकऱ्याचे घर होते. दोघे नवराबायको सुस्त आणि आळशी होती. उन्हें चांगली वर येईपर्यंत घोरत पडून असत. अक्कल नावाची वस्तू त्यांच्या गावी ही नव्हती.

एकदा एकाने त्यांना सल्ला दिला की कोंबडा नावाचा एक पक्षी आहे. तुम्ही तो पक्षी विकत घेऊन या. तो पहाटे आरवतो. तो आरवल्याबरोबर उठलात तर तुमची सर्व कामे वेळेवर होतील. त्याप्रमाणे दोघे आठवड्याच्या बाजाराला गेले आणि एक बदक विकत घेऊन आले. झोपतांना त्यांनी ते बदक खाटेखाली ठेवून दिले. पहाटे ते आरवेल असे त्यांना वाटले.

दुसऱ्या दिवशी त्यांच्या झोपा मोडल्या तेव्हां सूर्य डोक्यावर आला होता. त्यांनी चकित होऊन खाटेखाली पाहिले तर बदक दबकून बसले होते. बदक कां आरवले नाही, याची माहिती विचारण्यासाठी दोघे नवराबायको बदकाला बरोबर घेऊन त्या महाज्ञान्याकडे गेले.

त्या महाज्ञान्याने बदकाकडे लक्षपूर्वक पाहिल्यासारखे केले व म्हणाला–"अरे, हे कसे रे आरवेल? कोणी तरी ह्याच्या चोंचीवर पाय दिला आहे. पहा चोच ह्याची!"

दोघे नवराबायको त्या महाज्ञान्याच्या चातुर्याचे कौतुक करीत घरी परतली. आणखी काही दिवस लोटले. त्यांच्याजवळ एक बकरी होती. एकदा ती गळ्यातली दोरी तोडून पळाली आणि पाला खात खूप हिंडली. तिला एका मडक्यात काही

श्री स. बि. काकोडकर

तरी खाण्यासारखे दिसले. तिने तोंड आत घातले व आणि तिचे तोंड आत अडकले. म्हणून बकरी घाबरून जाऊन पळू लागली. दोघांनी तिला धरले. एकाने मडके धरले एकाने तिची शेपटी धरून ओढली. पण मडक्यातून तोंड बाहेर येईना. तेव्हां दोघे महाज्ञान्याकडे गेली. त्याने बराच वेळ विचार केल्यासारखे केले व म्हणाला– "मडके काढायचे असेल तर बकरीचे डोके कापले पाहिजे."

दोघे कौतुक करीत म्हणाली–"काय पण युक्ति सांगितलीत!" आणि दोघांनी बकरीचे मुंडके धडापासून उडविले. मुंडक्यासह मडके निराळे झाले.

"अहो पण, डोके मडक्यातच राहले की?" दोघे म्हणाले.

"अरे, त्यात काय मोठेसे? मडके फोडून टाका म्हणजे डोके बाहेर येईल." ज्ञानी म्हणाला.

"ही तरी काय पण छान युक्ति सांगितलीत!" असे म्हणत शेतकऱ्याने मडके जमिनीवर आपटले. मडके फुटले व मुंडके बाहेर आले.

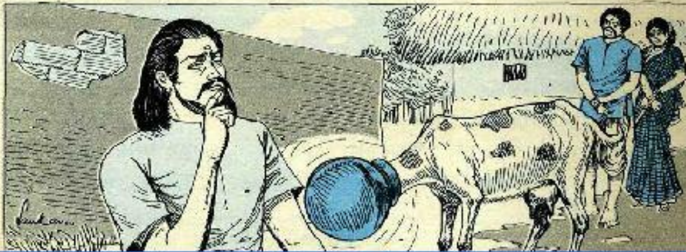
"आज आपण आमच्यावर जे उपकार केलेत ते आम्ही आयुष्यभर विसरणार नाही. आज आपण आमच्या घरी येऊन जेऊन जाण्याची कृपा करावी." दोघां नवराबायकोंनी विनंती केली.

ज्ञान्याने होकार दिला आणि जेवायला त्यांच्या घरी गेला. जेवताना म्हणाला– "पण पुढे काय होईल ते त्या परमेश्वरालाच माहीत!"

"काय हो, असे कां म्हणालात?" दोघांनी विचारले.

"तसे काही नाही, मी विचार करीत होतो, मला हे जग सोडून जावे लागले तर तुमच्या सारख्या भोळ्याभाबड्यांचे कसे चालणार?" ज्ञानी म्हणाला.

परंतु ज्ञान्यासारखी चतुर माणसे नेहमीच या जगात रहात आली आहेत. तो मेल्यावर त्याची जागा घेणारा कोणी तरी निघालाच असणार.

सोन्याचे अंडे

एका गावी घनश्याम नावाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. त्याला जवळचा असा या जगात कोणी नव्हता. तो एका झोपडीत रहात असे. त्याच्याजवळ एक कोंबडी होती. तो दिवसभर काबाड कष्ट करी आणि जी थोडीफार मजुरी मिळे त्यावर त्याचा उदरनिर्वाह छान चाले. परंतु कधी कधी त्याला कामच मिळत नसे तेव्हां कोंबडीने दिलेल्या एका अंड्यावर त्याला भागवून घ्यावे लागे.

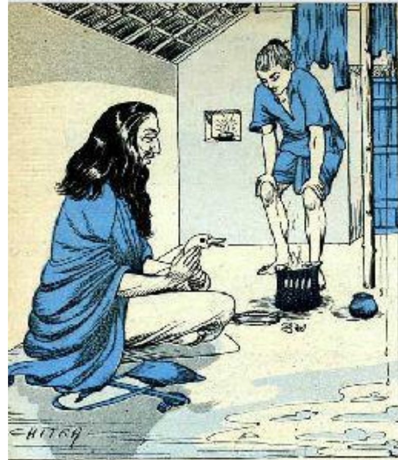
घनश्यामच्या शेजारीं धनराज नावाचा एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. धनराज जवळ खूप पैसा होता. पण तो फार लोभी होता. कोणाची चांगली स्थिति पाहून त्याला आनंद होण्याऐवजी हेवा वाटे. घनश्यामजवळ एक कवडीदेखील नव्हती, पण त्याच्याजवळ जी कोंबडी होती ती पाहून देखील त्याला हेवा वाटे.

एकदां घनश्याम कोठेतरी बाहेर गेला असता धनराजने ती कोंबडी चोरून आणली आणि तिला मारून तिचा खुरमा करून खाल्ला. घनश्यामने घरी आल्यावर कोंबडी दिसली नाही तेव्हां तपास केला आणि त्याला कोंबडीची पिसे धनराजच्या परसात दिसली. म्हणून त्याने धनराजला त्या विषयी विचारले.

धनराज म्हणाला–"अरे बाबा! तुला काय सांगू? आमची भाटी कोठून तरी एक कोंबडी धरून घेऊन आली. तिची मानगुटी ती खाणार इतक्यात मी आलों. परंतु कोंबडी मेलेली होती. म्हणून नाइलाजाने कापून खुरमा केला. ती कोंबडी तुझी होती, हे मला नव्हते माहीत."

ते ऐकून घनश्यामला राग आला. म्हणाला–"आतां तरी तुला ती माझी आहे हे कळले ना? फुकटाची कोंबडी खायला

श्री भि. ना. सावंत

तुला काही वाटले का? तिची किंमत दे, नाहीतर मी राजाकडे फिर्याद करीन."

धनराज घाबरला. कारण राजा न्यायी होता. कदाचित तुरुंगातसुद्धां टाकील किंवा दंड तर करीलच. म्हणून त्याने घनश्यामशी भांडण वाढविण्याऐवजी समेट करून घ्यायचे ठरविले. तो घरातून एक एक बदक घेऊन आला आणि म्हणाला– "बाबारे, आता तुझी कोंबडी जिवंत करून देणे काही शक्य नाही. तिच्याऐवजी हे बदक ठेवून घे."

एका चांगल्या कोंबडीऐवजी बदक मिळालेले पाहून घनश्याम थोडा रागावलाच, पण संन्याश्याच्या हातची लंगोटी बरी, असा

बदक अंडे देत असे. कोंबडीच्या अंड्या-ऐवजी बदकाचे अंडे घनश्यामला मिळू लागले.

पुढे काही दिवसांनी पावसाळा सुरू झाला. एकदां रात्री मुसळधार पाऊस पडत होता. तेवढ्यात एका मुसलमान फकिराने येऊन धनराजच्या दाराची कडी वाजविली.

धनराजने दार उघडल्याशिवायच विचारले–"कोण रे तू, अपरात्री दार ठोठावणारा? चालता हो!"

फकीर शेजारच्या घनश्यामकडे गेला आणि झोपडीचे दार वाजवले. घनश्यामने दार उघडून प्रेमाने त्या फकिराला आत बोलावून त्याला कोरडे कपडे दिले व शेकायला शेकोटी करून दिली. नंतर एक दोन अंडी उकडून खायला दिली.

"बेटा, बदकाची ही अंडी बरी आहेत की रे! पाहू तुझे बदक!" फकीर घन-श्यामाला म्हणाला. घनश्यामने टोपली खालून बदक काढून दाखविले.

"बेटा, अल्ला तेरा भला करेगा!" असे सांगून फकिराने बदकाचा अंगावर हात फिरविला. तोंपर्यंत पाऊस चांगला थांबला होता. म्हणून घनश्यामने आग्रह करून राहायला सांगितले तरी तो फकीर त्याचा निरोप घेऊन काळोखातून निघून गेला.

अंडे देऊ लागले. त्यामुळे घनश्यामची गरीबी दूर होऊ लागली. त्याने मजूरी करायचे सोडले आणि सुखासमाधानाने राहून, त्याच्याकडे जे उरे ते दान करू लागला. परंतु तो त्या जुन्या झोपडीतच रहात असे.

एकदां धनराजने घनश्यामला टोपल्या-खालून सोन्याचे अंडे काढताना पाहिले. त्याच्या पोटात ईर्ष्याग्नीने पेट घेतला. कारण ते बदक त्यानेच दिलेले होते.

त्याने बदक परत करायला सांगितले तर घनश्याम देणार नाही हे धनराज ओळखून होता. म्हणून धनराज आपल्या दोघां नोकरांना बरोबर घेऊन सरळ राजाच्या दरबारात गेला आणि म्हणाला– "महाराज! माझा शेजारी माझ्याकडची बदके चोरून नेतो. आजपर्यंत मांजर धरून नेत असेल असे मला वाटत होते. पण काल माझ्या दोघां नोकरांनी त्याला एक बदक उचलून नेताना प्रत्यक्ष पाहिले. म्हणून मी महाराजांकडे गाऱ्हाणे घेऊन आलो आहे. माझे बदक परत करवावे."

राजाने शिपायांना पाठवून घनश्यामला बदक घेऊन दरबारात हजर करण्यास सांगितले.

घनश्याम आल्यावर राजाने त्याला विचारले–"काय रे तू काल रात्री धन-राजच्या घरून एक बदक चोरून नेलेस हे खरे आहे का?"

धनराजला बदक सोन्याचे अंडे देऊ लागल्याचे कळले असावे, व म्हणून त्याने हा डाव टाकला असावा हे घनश्यामने ओळखले. तो राजाला म्हणाला–"महा-राज! मी चोरी केलेली नाही. हे बदक धनराजचेच आहे व ते त्याने स्वतः माझ्या कोंबडीबद्दल दिले आहे. त्याने माझी कोंबडी मारून खाल्ली होती."

"महाराज! हा खोटे बोलतो आहे. काल चोरी करतांना माझ्या दोघां नोकरांनी

याला पाहिले होते. तो म्हणाला त्या गोष्टीला कोणी साक्षी आहे का? विचारा त्याला!" धनराज म्हणाला.

राजाने बदक आपल्याजवळ ठेवून घेतले आणि दोघांना दुसऱ्या दिवशी यायला सांगून पाठवून दिले.

त्या दिवशींपण बदकाने एक सोन्याचे अंडे दिले. राजाला स्वतःच्या डोळ्यावर विश्वास होईना. त्या दोघांना ही गोष्ट माहीत असावी, पण त्यांच्याच तोंडी ती गोष्ट काढून घेण्याच्या हेतूने राजाने दुसऱ्या दिवशी दोघे दरबारात आल्यावर धनराजला बदकाचे एक साधे अंडे दाखवून विचारले—"तुझे बदक या अंड्याएवढे अंडे देते का रे?"

"नाही महाराज! याहून मोठे देते.' धनराज म्हणाला. राजाने तोच प्रश्न घनश्यामला विचारले.

तो म्हणाला—"महाराज! माझे बदक साधे अंडे घालीतच नाही. ते दररोज एक सोन्याचे अंडे घालते."

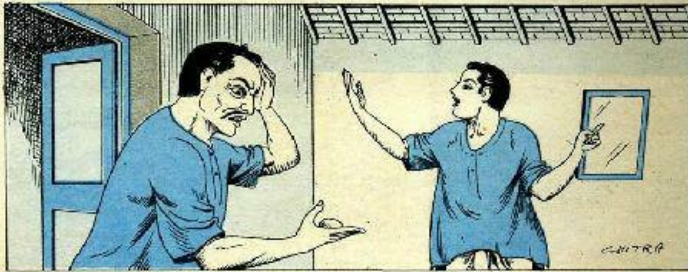
[illegible] हे स्वच्छ खोटे आहे. बदक कधी सोन्याचे अंडे घालील का? वास्तविक त्याचे हे बदकच नाही."

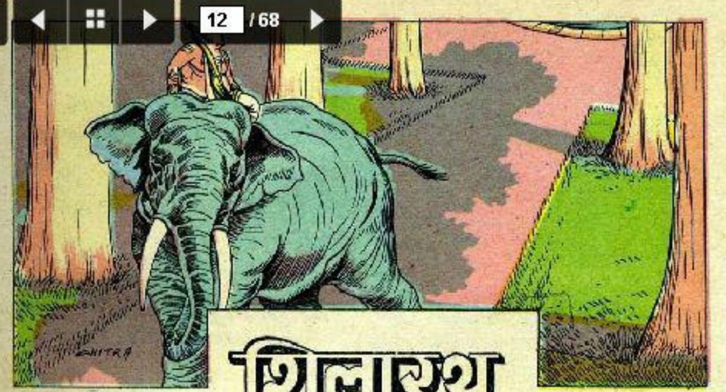
"होय, तू म्हणतोस ते खरे आहे. हे तुझेच बदक आहे!" असे सांगून राजाने एक दुसरेच साधे बदक देऊन त्याला पाठवून दिले.

घनश्याम विचारात पडला. तेव्हां राजा त्याला म्हणाला—"घनश्याम! कां रे विचार कसला चालू आहे? तुझे बदक माझ्याकडे आहे. हे सोन्याचे अंडे कसे काय घालू लागले?"

घनश्यामने त्याच्या घरी फकिराने येऊन त्याला जी मदत केली ते सांगितले. राजाने चकित होऊन त्याला त्याचे बदक परत केले आणि त्याला आपल्या पदरी नोकरी दिली.

दुसऱ्या दिवशी धनराजला त्याचे बदक साधे अंडेच देत असल्याचे व घनश्यामला दरबारात नोकरी मिळाल्याचे कळले तेव्हां फार वाईट वाटले.

शिलारथ

[१७]

[राजा नित्यानंद आपल्या राजधानीच्या दिशेने पळाला, तेव्हां विघ्नेश्वर पुजारी अनुयायांसह नित्यानंदाच्या राजधानीवर चालून गेला. ते नगरद्वार तोडणार होते. तेव्हां जीवदत्त आणि खड्गवर्मा दोघांनी राजाला एक गोष्ट सुचविली. त्याप्रमाणे मंत्र्याने नगराचे प्रवेशद्वार उघडले आणि पुजारी राजधानीकडे निघाले. पुढे—]

उद्यानाकडे जाणाऱ्या रस्त्यावर दुतर्फा उंच उंच वृक्ष होते. झाडाच्या फांद्या परस्परांना चिकटत होत्या. पुजारी थोडेच अंतर चालून गेला असेल, झाडावरुन कोणीतरी ओरडून म्हणाले—"पुजाऱ्यावर 'गुलाब पाण्याचा' वर्षाव करा."

त्याच्या पाठोपाठ पुजाऱ्यावर 'गुलाब पाण्याचा' छिडकाव सुरु झाला. त्याचा सुवास त्याला चांगला माहीत होता तरी पुजारी रागाने ओरडून म्हणाला—"झाडावर कोण बसला आहे? तो माझा अपमान करतो आहे. त्याचे मी डोके उडवीन."

"पुजाऱ्याचे स्नान संपलेले दिसते आहे. त्याला बदलायला कपडे द्या." दुसरा आवाज ऐकू आला.

दुसऱ्या क्षणाला काही जळत असलेले कपडे विघ्नेश्वराच्या अंगावर व हत्तीवर पडू लागले. पुजाऱ्याच्या व हत्तीच्या अंगा-

वर पहिल्यानेच गुलाब पाण्याऐवजी योजल्या-प्रमाणे तेल पडले होते. त्यामुळे हत्तीवरच्या आणि पुजाऱ्याच्या अंगावरची सर्व वस्त्रें तेलाने छान भिजलेली होती. त्यामुळे जळत असलेली फडकी पडताच एकदम हत्तीवरची व पुजाऱ्याची वस्त्रे जळू लागल्यामुळे दोघे होरपळून निघाले.

"ही लबाडी आहे! भावी राजाची ही फसवणूक आहे." पुजारी ओरडत हत्तीच्या पाठीवरच उभा राहून आपल्या अंगावरची वस्त्रे फेकू लागला व शेवटी त्याने डोक्या-वरचा किरीटपण फेकला. त्याच वेळी हत्तीच्या पोटातून कित्येक आवाज ऐकू आले. हत्तीचे चारही पाय चार दिशांना ओढू लागले. वरून अग्निवृष्टी चालूच होती.

खड्गवर्मा! पाहिलेस, आपल्याला शंका होती, अगदी तसेच झाले. हत्ती खरा नव्हताच. कोणी तरी हुशार माणसाने हत्तीचा आकार घडवून आत माणसांना बसवून ठेवले होते. पुजारी याच हत्तीच्या बळावर नित्यानंद राजाला सळो की पळो करीत होता." जीवदत्त म्हणाला.

"पहा, एका मागून एक रानटी तरुण हत्तीच्या पोटातून बाहेर पटापट उड्या मारीत आहेत आणि हत्ती एका बाजूला कलू लागला आहे. मरणापूर्वी पुजाऱ्याला बाहेर ओढले पाहिजे." असे म्हणत झाडा-वरून खड्गवर्माने एक फांस टाकला आणि त्याच्या कंबरेला आवळून त्याला वर ओढले. पुजारी हवेत हातपाय हलवीत ओरडू लागला–"मेलो हो! वांचवा, कोणी तरी मला वांचवा!"

तिकडे हत्ती भस्म होऊन खाली आदळला. कित्येक रानटी तरुण त्यापूर्वीच त्याच्या पोटातून बाहेर येऊन सैरावैरा पळू लागले. त्याच वेळी नित्यानंद राजाचा सेनापति आपल्या सैनिकांसह तेथे आला व त्याने सर्व रानटी तरुणांना आपल्या सैनिकांकरवी एकत्र जमा केले. खड्गवर्माने पुजाऱ्याला झाडावरून खाली सोडले. कपड्यांना लागलेली आग विझविण्यासाठी पुजारी जमिनीवर लोळू लागला.

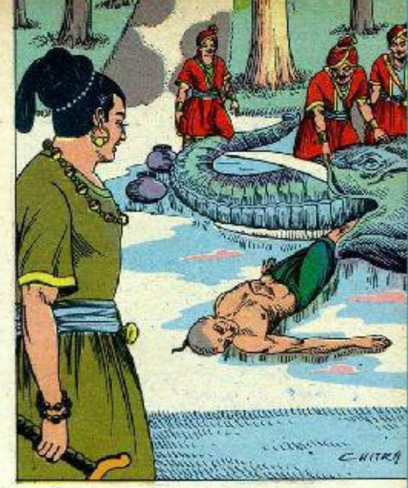
खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे झाडावरून खाली उतरून आले व त्यांनी पुजाऱ्याच्या अंगावर माती टाकून आग विझविली. नंतर त्याची मानगुटी धरून त्याला उभा केला. खड्गवर्माने तलवारीचे टोक त्याच्या गळ्यावर ठेवून त्याला विचारले–"दुष्टा! तू आमचा जीव घ्यायला निघाला होतास नाहीं का? आतां तुझी पाळी आहे!"

पुजारी हात जोडून कांपऱ्या आवाजात म्हणाला–"क्षमा करा, माझा वध करू नका. माझ्या कुळदैवताने मला स्वप्नात दर्शन देऊन माझ्या मनात राज्यलोभ उत्पन्न केला. त्या हत्तीचा शोध माझा नाही. त्याची कल्पना स्वर्णाचारीची आहे."

जीवदत्तने त्याला विचारले–"आहे कोठे तो स्वर्णाचारी?"

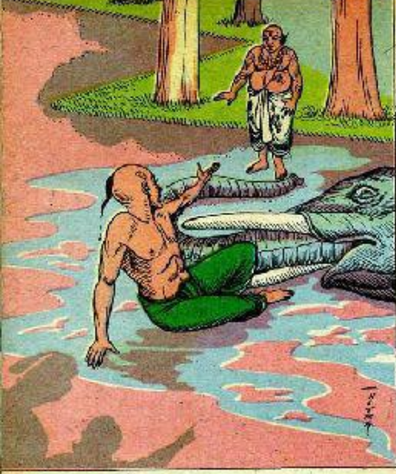
पुजारी कण्हत म्हणाला–"तो हत्तीच्या गंडस्थलात लपून बसला आहे. तेथे बसून तो रानटी युवकांच्या मदतीने हत्तीचे यंत्र चालवीत होता. तो अद्याप बाहेर आला नाही का?"

ते ऐकताच जीवदत्त जळत असलेल्या हत्तीजवळ धावत गेला. सैनिकांकरवी हत्तीच्या डोक्यावर पाणी ओतून आग विझविण्यात आली. आग विझल्यावर हत्तीची सोंडवर उचलली. तेव्हां एक मनुष्य दगडासारखा जमिनीवर आदळला. तो बेशुद्धावस्थेत होता.

"हाच तो स्वर्णाचारी! याच्यामुळेच माझा जीव या धोक्यात सापडला." पुजारी म्हणाला.

"तू स्वतःच्या लोभाला बळी पडलास. उगीच दुसऱ्याला कशाला नावे ठेवतोस?" जीवदत्तने पुजाऱ्याला दरडावून विचारले. त्यानंतर होरपळून निघालेल्या स्वर्णाचाऱ्याच्या उपचाराला लागले. थोड्या वेळाने त्याने डोळे उघडून पाहिले आणि वेड्या-सारखा ओरडू लागला–"मी कोठे आहे? पुजारी महाराज झाले का?"

"होय, तो वध, तुझा राजा होरपळून निघाला आहे आणि त्याचा मंत्री तू राज्याभिषेक करण्याची तयारी करायला आला आहेस ना? थोड्या वेळाने राजा नित्यानंद तुम्हांला स्वर्गाच्या सिंहासनाची वाट दाखविणार आहे." खड्गवर्मा म्हणाला.

खड्गवर्मा म्हणाला ते ऐकून स्वर्णाचारी उठून बसला व पुजाऱ्याकडे पाहून म्हणाला— "मी तुला किती सांगितले, पण तू ऐकलेस का? अरे आपल्या हत्तीचे गुपित राजधानीत पाऊल टाकताच बाहेर येईल हे मी तुला किती बजावून सांगितले होते. परंतु तुला ऐरावतावर बसताच इंद्र आहेस असे वाटू[illegible]ले हात, नाही का? आता भोग त्याची फळे!"

"तुम्हांला सुळावर चढविण्याची किंवा फाशीची शिक्षा नाही देणार मी. तुम्हांला योग्य अशी दुसरीच शिक्षा देणार आहे, मी! तुमचे हाडमास तुकडे करून कोल्ह्या कुत्र्यां-समोर टाकणार आहे!" राजा नित्यानंद म्हणाला आणि एका झुडपाआडून बाहेर आला. नंतर तो खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना उद्देशून म्हणाला—"तुम्ही वीर आहां. सर्व श्रेय तुम्हांला आहे. तुम्ही दोघांनी मिळून माझे व माझ्या राज्याचे आज रक्षण केले आहे. तुम्ही काय वाटेल ते मागून घ्या."

"आम्ही कोणत्याही प्रकारच्या पारितो-षिकाची अपेक्षा ठेवून हे केले नाही. तुम्ही एका फार मोठ्या संकटातून वांचला आहां. आता सुखासमाधानाने राज्य करा व प्रजेला सुखी करा. आम्ही या पुजाऱ्याला, स्वर्णा-चारीला व त्यांच्या रानटी अनुयायांना-बरोबर घेऊन आपला निरोप घेऊन जातो." जीवदत्त म्हणाला.

"तरमग या दोघांना मी जिवंत सोडून देऊ म्हणता? या सर्व रानटी तरुणांवर उकळते तेल ओतून यांना ठार करण्याचा मी विचार करतो आहे. तुम्ही या राक्षसी हत्तीवर व पुजाऱ्यावर जो अस्त्रप्रयोग केलात त्याचा प्रयोग [illegible] मी या सर्वांचा शेवट करणार आहे." राजा नित्यानंद म्हणाला.

"महाराज, शत्रु किती भयंकर असला तरी त्याचा क्रूरपणे वध करणे बरोबर नाही. झाले गेले विसरून जाणे, मनुष्य धर्म आहे. मी या पुजाऱ्याला व त्याच्या सर्व अनु-यायांना आपल्या राज्याच्या हद्दीपलीकडे घेऊन जाऊन, पुढे आपल्याला यांच्याकडून कोणत्याहि प्रकारचा त्रास होऊ नये याची व्यवस्था करतो." जीवदत्त म्हणाला. नंतर विघ्नेश्वर पुजाऱ्याला म्हणाला—"अरे भित्ऱ्या! असा घाबरतोस कां आता? तुझ्या जिवाला आता धोका नाही. चल, आमच्या बरोबर! तुझ्या सर्व रानटी अनुयायांचे रक्षण करावयाचे आहे." असे सांगून जीवदत्त निघाला.

"हे वीरपुरुषा! मग माझी आज्ञा?" राजा नित्यानंद म्हणाला. त्याबरोबर खड्गवर्मा तलवार उपसून म्हणाला—"येथे आज्ञा फक्त जीवदत्तची!"

राजा नित्यानंद तो अपमान सहन न झाल्याने क्रुद्ध होऊन ओरडला—"माझ्या राज्यात...माझ्या वाड्यात...माझ्यासमोर" असेच तो आणखी पुढे काही बोलणार तितक्यात मंत्री पुढे होऊन राजाची समजूत घालून त्याला बाजूला घेऊन गेला. राजा नित्यानंद आतां शांत झाला आणि जीवदत्त,

खड्गवर्मा व दोघे हाडवैरी निघून जात होते त्यांच्याकडे दातओठ चावून पहात उभा राहला.

खड्गवर्मा व जीवदत्त रानटी तरुणांना ज्या जागी बसवून ठेवले होते त्या जागी पोचले तेव्हां आवाराच्या भिंतीवरून सैनिक त्या बिचाऱ्यांवर उकळते तेल ओतीत असलेले दिसले. ते पाहून खड्गवर्मा व जीवदत्त जोराने ओरडले—"थांबा!"

सैनिक ओरडून म्हणाले—"आमच्या सेनापतींची आज्ञा आहे, या सर्वांना आम्ही जिवंत जाळणार आहो."

खड्गवर्मा व जीवदत्त लगेच भिंतीवर चढून गेले. सैनिक मोठमोठ्याने ओरडत

तेल ओतीत होते रानटी तरुण घाबरून जाऊन स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी आवाराचा दरवाजा तोडण्याचा प्रयत्न करीत होते.

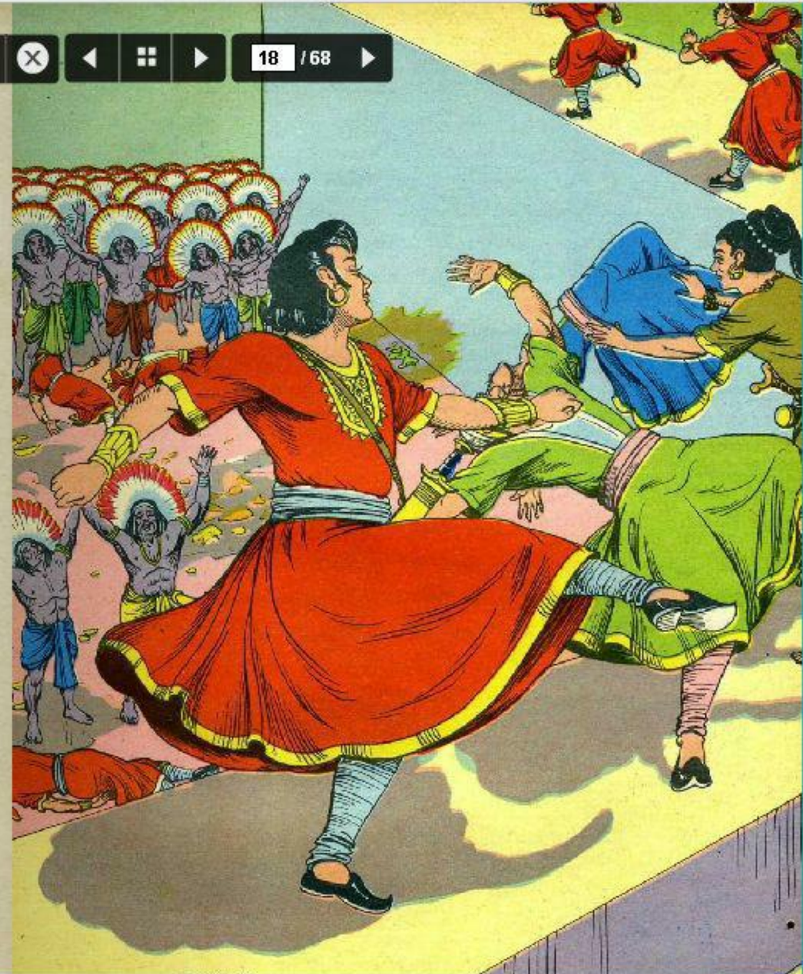
"तुम्हांला आमची आज्ञा ऐकू आली नाही वाटते?" असे दरडावून विचारीत खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे सैनिकांवर तुटून पडले. त्यांना लाथा बुक्के मारून खाली रानटी युवकांमध्ये ढकलून पाडू लागले. आतां रानटी युवकांना जिवात जीव आल्या-सारखे वाटले.

"आम्हांला वांचवा हो! हा दरवाजा उघडा हो! आम्ही आपल्या रानात निघून जाऊ. या बाजूला कधी फिरकणार देखील नाही." असे म्हणत रानटी तरुणांनी जीवदत्त व दोघांना नमस्कार केला.

थोड्या वेळाने जे सैनिक खाली पडले होते त्यांच्याशिवाय इतर सैनिक पळून गेले. खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे आवाराच्या मुख्य दाराजवळ आले. दारावर दोघे पाहरेदार उभे होते. ते म्हणाले–"आमच्या सेनापतींची आज्ञा आहे..." ते पुढे काही बोलणार त्या आधी जीवदत्तने आपल्या कुबडीने त्या दोघांचा वध केला. इतर पाहरेदार पुढे होण्याच्या विचारात होते ते देखील भयभीत होऊन पळून गेले. तेव्हां खड्गवर्माने दाराला बांधलेले मोठमोठे दोरखंड तलवारीने तोडून टाकले आणि दार उघडले. सर्व रानटी तरुण भराभर आवाराबाहेर आले. काही जणांनी खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना साष्टांग नमस्कारच केला.

"आतां तुमच्या जिवाला धोका नाही. तुम्ही खुशाल आपल्या वनप्रांतात जाऊन रहा. परंतु एक गोष्ट लक्षात ठेवा, यापुढे विघ्नेश्वर पुजाऱ्याच्या जाळ्यात सांपडू नका." जीव-दत्तने त्यांना समजावून सांगितले.

"अहो, पण तो दुष्ट पुजारी व स्वर्णा-चारी कोठे आहेत? त्यांनी आम्हांला फसविले आणि आमचा जीव धोक्यात पडला. आम्ही त्यांना धरून घेऊन काली-

समोर त्यांना बळी देऊ." एक रानटी तरुण त्वेषाने म्हणाला.

खड्गवर्मा व जीवदत्तने चारीबाजूला नजर फिरवून एकदा पाहिले. दूर स्वर्णाचारी व पुजारी एका झाडाखाली उभे राहून बोलत होते. थोड्या अंतरावर राजा नित्यानंद, मंत्री व सेनापती दुसऱ्या झाडाखाली उभे राहून आपसांत काहीतरी सल्ला मसलत करीत होते. त्यांच्या मागे सैनिक रांगेने उभे होते.

"खड्गवर्मा! मला वाटते, हा मूर्ख राजा पुजारी स्वर्णाचारी व रानटी लोक सर्वांचा वध करण्यासाठी काहीतरी दुष्ट विचार करीत आहे, असे मला वाटते." जीवदत्त म्हणाला.

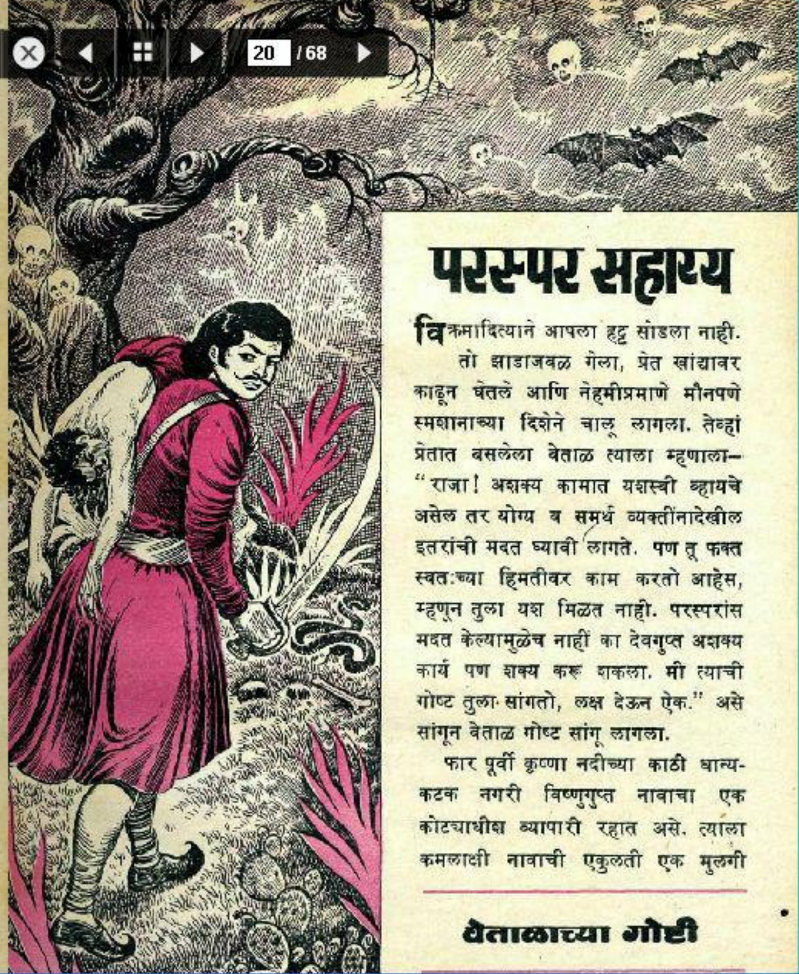
"त्या दोघां दुष्टाचे काय वाटेल ते होवो, पण या गरीब निरपराध रानटी तरुणांना वांचविलेच पाहिजे. यांना त्यांच्या वनप्रांतात पोचते करण्याची जबाबदारी आपण आपल्यावर घेतली आहे. या बिचाऱ्यांना त्या दोघां दुष्टांनी वाटेल तसे नाचवले." खड्गवर्मा म्हणाला.

[illegible] उत्तर देणार होता. त्याच वेळी राजा नित्यानंद घाईघाईने सैनिक उभे होते तिकडे गेला. सेनापति राजाच्या मागे जाऊन उभा राहला. मंत्री जागच्या जागी उभा राहून एकदा सैनिकांकडे व एकदा खड्गवर्मा आणि जीवदत्तकडे वारंवार पहात होता.

"खड्गवर्मा! काहीतरी धोका येण्याची सूचना आहे. राजा नित्यानंद आपल्या सैनिकांना बिचाऱ्या रानटी तरुणांवर हल्ला करायला पाठविणार असावा." असे खड्गवर्माला सांगितल्यावर जीवदत्त रानटी तरुणांना उद्देश्यून म्हणाला—"तुम्ही आपापली शास्त्रास्त्रे घेऊन सज्ज व्हा. पण, प्रथम हे सांगा, तुमचा पुढारी कोण आहे?"

रानटी तरुणांपैकी एक उंच धिप्पाड मनुष्य पुढे आला आणि जीवदत्त व खड्गवर्मा दोघांना लवून नमस्कार करून म्हणाला—"मीच आपण विचारलेला सेवक!" (क्रमशः)

परस्पर सहाय्य

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! अशक्य कामात यशस्वी व्हायचे असेल तर योग्य व समर्थ व्यक्तींनादेखील इतरांची मदत घ्यावी लागते. पण तू फक्त स्वतःच्या हिमतीवर काम करतो आहेस, म्हणून तुला यश मिळत नाही. परस्परांस मदत केल्यामुळेच नाहीं का देवगुप्त अशक्य कार्य पण शक्य करू शकला. मी त्याची गोष्ट तुला सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी कृष्णा नदीच्या काठी धान्यकटक नगरी विष्णुगुप्त नावाचा एक कोट्याधीश व्यापारी रहात असे. त्याला कमलाक्षी नावाची एकुलती एक मुलगी

होती. ती लग्नाला योग्य झाली तेव्हां तिला पुष्कळ मागण्या येऊ लागल्या. परंतु काही तरुण स्वत: कोट्याधीश असले तरी दूर परप्रांतात रहात असत. विष्णुगुप्तानें म्हणून त्या तरुणांना नकार दिला.

धान्यकटक नगरीतच काही वैश्य तरुण होते व त्यांनी कमलाक्षीला मागणी घातली होती. परंतु विष्णुगुप्तला त्यांपैकी एकदेखील त्याचा जांवई होण्यालायक दिसला नाही. कारण त्यांच्यापैकी काही गरीब होते तर काही श्रीमंत होते तर रूपवान नव्हते आणखी काही कुलीन नव्हते.

धान्यकटक येथेच देवगुप्त नावाचा एक प्रतिष्ठित वैश्यप्रमुख रहात असे. तो विष्णुगुप्ताच्या घराण्यापेक्षा ही ज्यास्त उच्च घराण्यात जन्मला होता. देवगुप्ताच्या वडीलांचा व आजोबांचा कोट्यावधी रुपयांचा व्यापारधंदा होता. परंतु देवगुप्ताच्या वडिलांनी बौद्धधर्म स्वीकारला व आपली सर्व संपत्ति बौद्धधर्माच्या प्रसारार्थ व बौद्धभिक्षूंच्या सेवेत खर्च करुन टाकली. त्यामुळे त्यांच्या घरात गरीबी आली.

त्यानंतर देवगुप्त लहानमोठा व्यापार करुन आपल्या मोठ्या कुटुंबाचा सर्व खर्च भागवीत असे. त्याला दोन मुलगे होते. त्यांच्यापैकी मोठ्याचे नाव दानगुप्त होते व धाकट्याचे धनगुप्त. दोघांच्या वयात फक्त एकाच वर्षाचे अंतर होते. दोघे सुंदर होते व दोघांचे परस्परांवर फार प्रेम होते. त्या दोघांना कमलाक्षीशी लग्न करावेसे वाटत होते. तिच्या वडिलांच्या मदतीने मोठा व्यापार करता येईल असेदेखील त्यांना वाटत होतें. त्यांनी आपल्या मनातली गोष्ट आपल्या वडिलांना सांगून त्यांचा सल्ला घेतला.

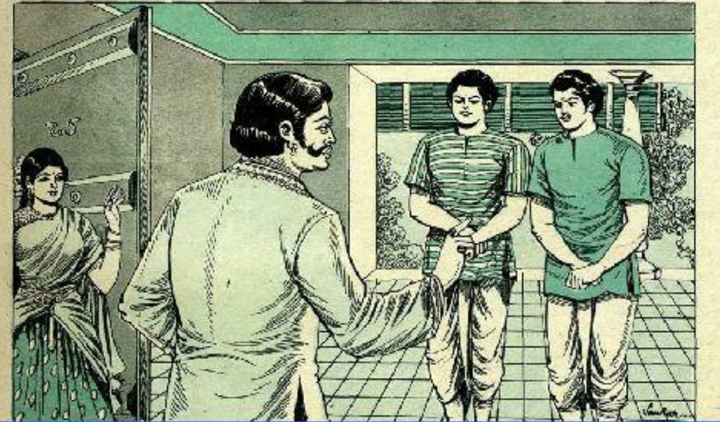
त्यांचे वडील म्हणाले–"विष्णुगुप्ताने आपल्याहून मोठमोठ्या श्रीमंतांना नकार दिला आहे. तरी प्रयत्न करुन पाहण्यास हरकत नाही. तुम्ही दोघे विष्णुगुप्ताच्या घरी जाऊन त्याला भेटा. दोघांपैकी कोणाशी मुलीचे लग्न करून द्यायला तो तयार झाला तर आनंदच आहे."

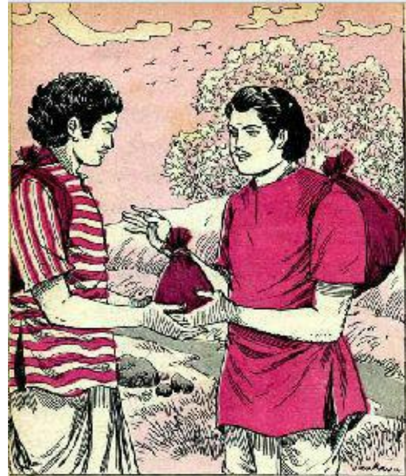
दोघे भाऊ विष्णुगुप्ताच्या घरी गेले. इकडच्या तिकडच्या गोष्टी झाल्यावर मुख्य मुद्द्याची गोष्ट दोघांनी काढली. परंतु विष्णुगुप्ताला दोघांपैकी एकालादेखील आपला जांवई करुन घेण्याची इच्छा दिसली नाही. परंतु एकदम नकार देण्यास ही विष्णुगुप्ताचे मन सांगेना. कारण दोघे कुलीन व सुशील मुलगे दिसले. त्यांच्या वडिलांचा विष्णुगुप्त फार आदर करी. दोघे भाऊ हुशार व सुंदर दिसत होते. परंतु दोघे गरीब होते हा मुख्य दोष होता.

म्हणून त्यांना निराळ्या तऱ्हेने नकार देण्याच्या उद्देश्याने विष्णुगुप्त म्हणाला–"हे पहा, मी आपल्या मुलीचे लग्न श्रीमंत तरुण मुलाशी करण्याचे ठरविले आहे. म्हणून मी कित्येक गरीब मुलांना साफ नकार दिला. आतां मी तुमच्या पैकी कोणाशीं आपल्या मुलीचे लग्न करुन दिले तर लोक मला हसतील. या शिवाय माझ्या मागून माझा एवढा व्याप माझ्या जावयालाच पहावा लागणार आहे. म्हणून व्यापारधंद्यात हुशार असेल त्यालाच मी आपला जांवई करून घ्यायचे ठरविले आहे."

परंतु ते उत्तर ऐकून दोघे निराश झाले नाहीत. म्हणाले–"व्यापार केल्याशिवाय व्यापारात हुशारी आहे की नाही हे कसे काय कळणार?"

विष्णुगुप्ताला मुले हुशार दिसली. दोघे शब्दांत सापडणारे दिसत नाहीत, हे त्याने ओळखले. पण त्यांची पीडा टाळण्यासाठी तो

विचार करून म्हणाला–" मी तुम्हां दोघांना प्रत्येकी एकेक हजार रुपये देतो. या भांडवलावर एका वर्षाच्या आत दोघांपैकी जो कोणी एक लाख रुपये मिळवून आणील त्याच्याशी मी मुलीचे लग्न करून देईन."

एका वर्षाच्या आत हजाराचे एक लाख मिळवून आणणे अशक्य आहे हे ओळखूनच विष्णुगुप्तने ती अट घातली होती. दोन हजारच गेले तरी हरकत नाही, पण गरीबाशी मुलीचे लग्न करून दिल्याचे कोणी म्हणायला नको, या विचाराने त्याने ती युक्ति केली होती.

परंतु दानगुप्त व धनगुप्त कमलाक्षीचा विवाह निदान एक वर्ष तरी इतर कोणाशी होणार नाही व आपण आपली योग्यता सिद्ध करून दाखविली तर तिच्याशी नक्की आपला विवाह होऊ शकेल ही आशा मनात बाळगून घरी परतले. वडिलांचा निरोप घेऊन दोघे व्यापारासाठी परदेशी निघाले. दोघांनी एक वर्ष पुरे होताच कोठे भेटायचे, हे परस्परांशी ठरवून घेतले आणि दोघे परस्पर विरुद्ध दिशेने निघून गेले.

एक वर्ष पुरे झाल्यावर दोघे ठरल्या जागी येऊन भेटले. परंतु दोघांच्या चेहऱ्यावर आनंदाचे लक्षण दिसले नाही.

दानगुप्तने धनगुप्तला विचारले–"तुला किती प्राप्ती झाली?"

"मी फक्त तीस हजारच मिळवू शकलो. तू मिळविलेस का एक लाख?" धनगुप्ताने मोठ्या भावाला विचारले.

"नाही रे, मोठ्या कष्टाने ऐंशी हजार जमले आहेत." दानगुप्त म्हणाला.

"तर मग विष्णुगुप्ताकडे जाण्याची गरजच उरली नाही. सर्व मेहनत फुकट गेली." धनगुप्त म्हणाला.

"कां? मी सांगतो ते कर! तुझ्याजवळ तीस हजार आहेत ना? मी तुला सत्तर हजार देतो. तू एक लाख रुपये विष्णुगुप्ताला नेऊन दे आणि कमलाक्षीशी लग्न करून घे." दानगुप्त म्हणाला.

"तू काय करणार?" धनगुप्तने विचारले.

"मी नाही घरी जात. मी परत त्या देशात जाऊन व्यापारधंदा करतो. निषेल मार्ग, मला विश्वास वाटतो." दानगुप्त म्हणाला आणि त्याने धनगुप्ताला सत्तर हजार रुपये देऊन विष्णुगुप्तकडे पाठविले व स्वतः परत निघून गेला.

धनगुप्त एक लाख रुपये घेऊन आल्यावर वचन दिल्याप्रमाणे विष्णुगुप्तने त्याच्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, दानगुप्तने जास्त पैसे मिळविले होते तरी त्याने स्वतः कमलाक्षीशी लग्न न करतां आपल्या धाकट्या भावाला कां मदत केली? भ्रातृप्रेमाने का? हा त्याग त्याने कां केला? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमादित्य म्हणाला–" देवगुप्तच्या दोघां मुलांनी विष्णुगुप्तच्या मदतीने कोट्याधीश होता येईल या हेतूने तिच्याशी विवाह करण्याचा विचार केला होता. परंतु विष्णुगुप्तने त्यांच्या व्यापारधंद्यातल्या कौशल्याची परीक्षा घेण्याचे ठरविले. त्यात मोठाच थोडा जास्त यशस्वी ठरला. यावरून हे स्पष्ट झाले की मोठा व्यापारधंद्यात जास्त कुशल होता व त्याला कोणाच्या मदतीची तितकी आवश्यकता नव्हती. या उलट धाकट्यालाच विष्णुगुप्तासारख्याची जास्त गरज होती हे सिद्ध झाले. मोठा स्वतःच्या पायावर कोट्याधीश होणें शक्य होते. धाकट्याला दुसऱ्याच्या मदतीनेच कोट्याधीश होता येईल हे दिसले. म्हणून मोठ्याने धाकट्याला आपल्या मिळकतीतला वांटा देऊन त्याची वाट मोकळी केली!"

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

खरा संन्यासी कोण

एक राजा होता. तो संन्याश्यांचा फार आदर करी. संन्यासी सर्वसंगपरित्याग करून ईशचिंतनात आपले आयुष्य खर्ची करतात, तेव्हां तेच मोठे व आदर करण्यासारखे आहेत. अशा संन्याश्यांना भीक मागावी लागावी, हे राजाला मुळीच आवडत नसे. म्हणून त्याने पुष्कळ विचार करून मंत्र्याला बोलाविले व म्हणाला–"आपल्या राज्यातल्या प्रत्येक संन्याश्याला दहादहा हजार रुपये देऊन त्यांचे दारिद्र्य नाहीसे करण्यात यावे."

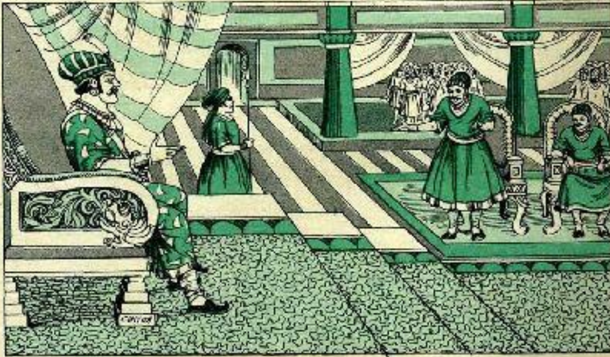
देशात संन्याश्यांना काय तोटा? प्रत्येक संन्याश्याला दहा हजार रुपये दिले तर राज्याचा खजिनादेखील पुरावयाचा नाही, हे मंत्र्याला कळत होते. परंतु तो उघड काहीच बोलला नाही. होकार देऊन गप्प बसला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने भर दरबारात मंत्र्याला विचारले–"काल मी आज्ञा केली होती त्याचे पालन झाले का?"

मंत्री म्हणाला–"महाराज, क्षमा करा. मला कोणी संन्यासी भेटलाच नाही!"

राजा चकित होऊन मंत्र्याकडे पहात राहला.

"होय महाराज! खरा संन्यासी धन तुच्छ लेखतो. संन्यास याचा अर्थच सर्वस्वाचा त्याग आहे. मग धन घेणारा मनुष्य संन्यासी कसा काय होईल?" मंत्री म्हणाला.

अबू-कीर सीर

[२]

अबू कीर व अबू सीर यांची मैत्री अशीच चाळीस दिवस निर्विघ्न चालू राहली. अबू कीर नेहमी पित्त झाल्याचे सांगून पडून राही आणि अबू सीर त्याला पैसे मिळवून फुकट जेवायला आणून देई. अबू कीरची एकूण चंगळ होती. अबू सीरने म्हटले–"कायपण सुंदर शहर आहे हें. तू हे पाहिले नाहीस तर तुझे जिणे व्यर्थ आहे!" की अबू कीर पित्ताचा विकार जास्त वाढल्याचे सांगून पडून राही.

त्या चाळीस दिवसात अबू सीरशी एका शब्दाने अबू कीर कांही बोलला नाही.

एकदा अबू सीर आजारी पडला आणि खोलीबाहेर पडणेदेखील त्याला अशक्य झाले. तरी तो धर्मशाळेच्या व्यवस्थापकाला सांगून अबू कीरच्या खाण्यापिण्याची काही तरी व्यवस्था करून ठेवी.

काही दिवसांनी अबू सीरचा आजार वाढला. तो मढ्यासारखा बेशुद्ध होऊन पडून होता. अबू कीरला भुकेमुळे झोप येईना. तो अंथरुणावर उठून बसला. त्याने खायला काही मिळेल म्हणून सर्व खोली हुडकून पाहिली. परंतु त्याला काही एक मिळाले नाही. शेवटी अबू सीरच्या कपड्यात काही आहे का, त्याने पाहिले. तर त्यात त्याला दीनार ठेवले होते ती पिशवी सापडली. अबू सीरने किती मेहनत करून ते पैसे जमा करून ठेवले होते. अबू कीरने ती पैशांची पिशवी काढून आपल्या कनवटीला खोंचून ठेवली. ती पिशवी उचलून नेल्यामुळे अबू सीरला काय वाटेल याची त्याने फिकीर केली नाही. त्याने हळूच खोलीचे दार उघडले आणि बाहेरून कडी लावून घेऊन कोठेतरी निघून गेला. तो

बाहेर गेला तेव्हां धर्मशाळेच्या पाहरेकऱ्याने त्याला पाहिले नाही.

अबू कीर सरळ पावरोटीच्या दुकानात गेला, पोटभर खाऊन घेतले आणि कपडयांच्या दुकानात जाऊन त्याने त्याला हवे ते कपडे विकत घेतले. नंतर ते कपडे घालून बाजारपेठेत गंमत पहात हिंडू फिरू लागला. त्या गावातले लोक निळ्या किंवा पांढऱ्या रंगाचे कपडेच घालून हिंडत होते. दुकानातदेखील फक्त दोनच रंगाचे कपडे मिळत. त्याला एक रंगाऱ्याचे दुकान दिसले. सर्व हौद निळ्या रंगानेच भरलेले होते.

अबू कीरने त्या दुकानात जाऊन आपला पांढरा हात रुमाल दाखविला व विचारले–"साहेब! हा हातरुमाल रंगवायला काय घ्याल? कोणता रंग द्याल याला?"

"कां, निळा रंग. आमच्याकडे दुसरा रंगच नाही. याला वीस दीनार द्यावे लागतील." दुकानदार म्हणाला.

"काय म्हणालात? हा एवढासा रुमाल रंगावायला वीस दीनार? आमच्या गावी याला अर्धा दीनारदेखील द्यावा लागत नाही." अबू कीर आश्चर्य चकित होऊन म्हणाला.

"अस्सं! मग तू आपल्या देशात जाऊनच कां नाही रंगवून घेत? आमच्या देशात वीस दीनारहून कमी किमतीत होणार नाही." दुकानदार म्हणाला.

"ठीक, वीस दिनारच देतो, पण तांबडा रंग दे!" अबू कीर म्हणाला.

"तांबडा रंग? तो कसा काय असतो बुवा? असा रंग असतो का?" दुकानदाराने विचारले.

"तरमग हिरवा रंग दे!" अबू कीर म्हणाला.

"हिरवा रंग कसा काय असतो बुवा? मी नाही कधी ते नाव ऐकले." दुकानदार म्हणाला.

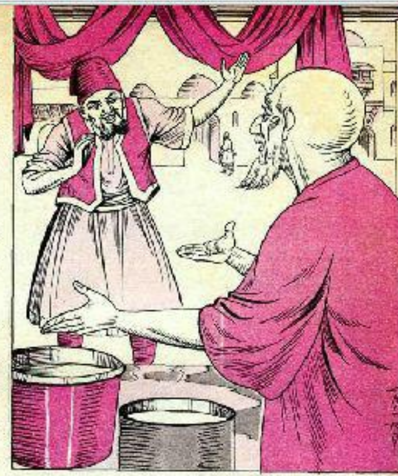
अबू कीर एका मागून एक रंगाची नांवे सांगत गेला, पण दुकानदाराला त्यातल्या एकाही रंगाचे नाव माहीत नव्हते व तो [illegible] पाहिले नव्हते. शेवटी तो म्हणाला–"क्षमा करा, मी या एका रंगाशिवाय दुसरा रंग पाहिला नाही की त्याचे नाव ऐकले नाही. कसा असतो तो रंग?"

"तरमग या निळ्या रंगाशिवाय इतर रंग देणारा कोणी रंगारी असेल तर त्याचे नाव सांग." अबू कीर म्हणाला.

"या गावात रंगाऱ्यांची चाळीस दुकाने आहेत. आम्ही सर्वांनी आमची एक समिती नेमली आहे. आम्हांला सोडून इतर कोणी रंगाऱ्याचे काम या गावात करणार नाही असे आम्ही ठरविले आहे. आम्ही हा धंदा पिढयान् पिढया करीत आलो आहो. आम्ही धंदा इतर कोणाला शिकवीत नाही. आम्ही फक्त निळा रंगच देतो. आमच्या देशात लोक फक्त पांढरा व निळा रंगच वापरतात." दुकानदार म्हणाला.

ते ऐकून अबू कीर म्हणाला–"हे पहा, मी स्वत: एक रंगारी आहे. तू मला आपल्या दुकानात नोकरी दे. कपडयाला निरनिराळे रंग देण्याची कला मी तुला शिकवीन. तुला इतर रंगाऱ्यापेक्षा पुष्कळ जास्त पैसे मिळू लागतील. थोडयाच दिवसांत तू फार मोठा श्रीमंत होशील."

"आम्ही नव्या लोकांना कामावर ठेवीत नाही." दुकानदार म्हणाला.

"मीच एक दुकान काढले तर?" अबू कीरने त्याला विचारले.

"ते तर अशक्यच! तुला ते शक्य होणार नाही. तू नवे दुकान काढलेस तर तुझ्यावर मोठेच संकट ओढवेल?" दुकानदार म्हणाला.

अबू कीर तेथून निघाला. तो आणखी अनेक दुकानदारांना जाऊन भेटला. पण कोणी त्याला कामावर ठेवून घ्यायला तयार झाला नाही. शेवटी रंगाऱ्यांच्या समितीच्या अध्यक्षाला तो भेटला.

"मी काय करू बुवा? नव्या माणसाला आमच्या धंद्यात घेणे आमच्या नियमाविरुद्ध आहे." अध्यक्ष म्हणाला.

दुकानाबाहेर वाळत टाकले. ते कपडे उन्हात पाहून पाहणाऱ्यांचे डोळे दिपून गेले.

ते दृश्य पाहण्यासाठी सर्व शहर लोटले. दुकानासमोर फार मोठी गर्दी जमा झाली. रंगारी आपापली दुकाने बंद करून हे विचित्र रंग पाहायला धावले. बायका मुले चित्र विचित्र रंग पाहून भुरळून गेली. लोक रंगांची नावे विचारू लागले. प्रत्येकाला आपल्यासाठी त्यातला एखादा रंग निवडून कपडे रंगवायला टाकावे, असे वाटू लागले.

लोकांच्या तोंडी अबू कीरच्या निरनिराळ्या रंगांचे वर्णन ऐकून सुलतान स्वत: दुकान पहायला आला. दुकानासमोर उन्हात चमकणारे रंग पाहून सुलतान थक्क होऊन पहात उभा राहिला. अशा कसबी कर्तबगार रंगाऱ्याचे कौतुक कसे करावे हेच सुलतानाला कळेना. सुलतानाने आपल्या वजिराला घोड्यावरून उतरायला सांगून त्या घोड्यावर अबू कीरला बसायला सांगितले. त्यानंतर निरनिराळ्या रंगाचे कपडे निवडून घेऊन अबू कीरला बरोबर घेऊन आपल्या महालात निघून गेला. अबू कीरला पुष्कळसे सोने देऊन काही विशेष अधिकार बहाल केले. अबू कीरला निरोप दिल्यावर सुलतानाने उत्तमोत्तम रंगाचे कापड निवडून स्वत:साठी, बेगमांसाठी व दरबारी अधिकाऱ्यांसाठी पोशाख करवून घ्यायला हुकूम दिला. नंतर एक हजार ठाणे रंगविण्यासाठी अबू कीरकडे पाठवून दिली.

हळूहळू शहरातल्या सर्व जहागीरदार व दरबारी लोकांच्या अंत:पुरातील स्त्रियांनी आपले कपडे अबू कीरकडे रंगवायला पाठविले. शहरातल्या लोकांचे रंगरूपच बदलले. काहीं दिवसांनी रंगारी अबू कीर गावातला सर्वात श्रीमंत नागरिक झाला. गावातल्या चाळीस रंगारी कुटुंबांनी अबू कीरची क्षमा मागितली आणि त्यांना मोफत शिक्षण देण्याची विनंती केली. पण अबू कीरने आपल्याच घमेंडीत सर्वांचा अपमान करून सर्वांना हाकलून लावले. पण शहरात जिकडे पहावे तिकडे नवनवे रंग दृष्टीस पडू लागले.

(क्रमश:)

विचित्र घटना

मणिपूरचा राजा चंद्रसेन याच्या एकुलत्या एका मुलीचे नाव चंद्रमुखी होते. लहानपणीच चंद्रमुखीची आई वारली. म्हणून राजालाच मुलीचे कोडकौतुक करावे लागे. ती मुलगी जसजशी मोठी होऊ लागली, राजा तिच्या लग्नाची स्वप्ने पाहू लागला. मुलगी निरनिराळ्या कलात प्रवीण होती. राजाने मुलीच्या लग्नासाठी तयारी सुरू केली व योग्य वर शोधू लागला. पण मुलगी लग्नाला तयार नव्हती.

चंद्रमुखी आपल्या मैत्रिणींबरोबर नेहमी शिकारीला जात असे. एकदा शिकार खेळत असता ती एकटीच दूर निघून गेली आणि तिच्या मैत्रिणी व दासदासी तिला हुडकत मागे कोठे तरी राहून गेले. त्यांनी पुष्कळ शोधले. परंतु त्यांना चंद्रमुखी कोठे दिसली नाही. कदाचित ती कोठे तरी हिंस्र जनावरांच्या तावडीत सापडून प्राणास मुकली असेल, अशी मनाची निराशा करून घेऊन सर्व राजधानीला परतले आणि ते वर्तमान राजाला जाऊन सांगितले.

परंतु चंद्रमुखी त्या सर्वांच्या आधी घरी पोंचली होती आणि काळोख पडण्यापूर्वीच आपल्या खोलीत जाऊन विश्रांती घेत पडली होती. उजाडण्यापूर्वी कोणी तिला उठवू नये असे तिने सर्वांना सांगून ठेवले होते. त्या दिवसापासून राजकुमारी विचित्रच वागू लागली होती. परंतु कोणाला त्याचे कारण मात्र कळले नाही. दररोज सकाळी ती सूर्यास्तापूर्वीच आपल्या खोलीत जाई आणि छान उजाडल्यावर उठून बाहेर येई.

आतां मात्र मुलीचे लग्न लवकर उरकून टाकले पाहिजे असे राजाला वाटू लागले. राजकन्या पण त्या गोष्टीस कबूल झाली. राजाने आनंदाने राजकन्येच्या स्वयंवराची

रा. म. मराठे

व्यवस्था केली. राजकन्या सुंदर होती, म्हणून तिला राजकुमारांकडून मागण्यापण येऊ लागल्या. स्वयंवरासाठी राजकुमारांची गर्दी मणिपूरला जमा झाली.

ठरल्या वेळी चंद्रमुखी घूंगट तोंडावर ओढून हातात वरमाळ, घेऊन स्वयंवर मंडपात आली. तिने कोणत्याही राजकुमाराकडे लक्षपूर्वक पाहिले नाही. पुढे जात जात एका जागी ती एकदम थांबली आणि एका राजकुमाराच्या गळ्यात वरमाळा घालून अंतःपुरात निघून गेली. तोंपर्यंत सूर्यास्त झालेला होता.

राजकुमारीचे ते विचित्र वागणे पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटले. असले स्वयंवर पाहिले नव्हते. स्वयंवर संपले होते, म्हणून ज्याच्या गळ्यात वरमाळा पडली होती त्या चेदी राज्याचा युवराज चक्रसेन एकटा मंडपात बसून राहिला आणि इतर राजकुमार उठून निघून गेले. युवराज चक्रसेनने त्या दिवशी चंद्रसेन राजाचे आतिथ्य स्वीकारले. दुसऱ्या दिवशी राजा चंद्रसेनने आपल्या भावी जांवयाची तलवार ठेवून घेऊन त्याला आदरपूर्वक त्याच्या बरोबर आलेल्या नोकरांबरोबर चेदी राज्यात पाठवून दिले. मणिपुर राज्यात तलवारी बरोबर लग्न करून देण्याचा प्रघात होता.

त्यानंतर चंद्रमुखी व चक्रसेनची तलवार यांचा सुमुहूर्तावर थाटामाटाने विवाह समारंभ झाला. विवाह झाल्यानंतर सुद्धां चंद्रमुखीच्या वागण्यात काही फरक पडला नाही. महिनाभर आपल्या मुलीला आपल्या राज्यात ठेवून घेऊन एका शुभमुहूर्तावर चंद्रसेन राजाने आपल्या मुलीला दासदासींबरोबर सासरी पाठविले.

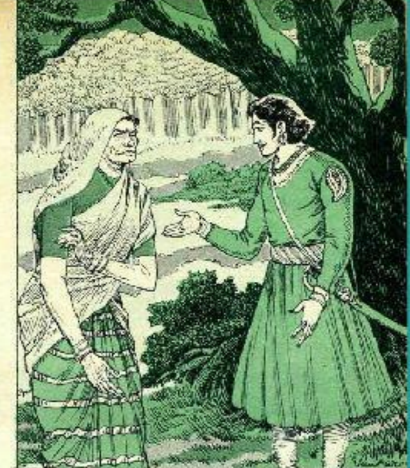
चंद्रमुखी ज्या दिवशी चेदीच्या राजधानीत पोचली तेव्हां तिच्या स्वागताची फार उत्तम तयारी केलेली होती. त्या-दिवशी वधुवरांची पहिली भेट होणार होती. परंतु चंद्रमुखी सूर्यास्तापूर्वीच जेवून घेऊन आपल्या दासींबरोबर शैयागृहात निघून गेली आणि काळोख पडण्यापूर्वी सर्वांना बाहेर पाठवून देऊन ती खोलीत एकटीच राहली.

चक्रसेन दोन प्रहर रात्र उलटल्यावर शयनगृहात गेला. पण तेथे चंद्रमुखी नव्हती. त्याची बायको एक अपूर्वसुंदरी असल्याचे त्याने ऐकले होते. परंतु त्याने तिला स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले मात्र नव्हते. तेथें आपल्या बायकोला न पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने चवकशी करून पाहिली, पण कोणीच समाधानकारक उत्तर देऊ शकले नाही. तेव्हां मात्र त्याला काळजी वाटली आणि थोडी निराशा पण वाटली. सर्व राजवाडा हुडकून पाहिला पण ती कोठे सापडली नाही.

चक्रसेन त्याच दिवशी रात्री आपल्या बायकोच्या शोधार्थ घोड्यावर बसून निघाला. राजधानीबाहेर पडल्यावर चांदण्यात त्याला एक म्हातारी दिसली. त्याने जवळ जाऊन म्हातारीला विचारले–"आजी, तुम्ही इकडून एखाद्या तरुण स्त्रीला जाताना पाहिले का?"

म्हातारी तोंडातल्या तोंडात काही तरी बडबडत म्हणाली–"तू कोण रे बाळ? काय पाहिजे तुला?"

चक्रसेनने तिला घडलेली गोष्ट सांगितली तेव्हां म्हातारी म्हणाली–"बरोबर, तीच

मुलगी असणार, थोड्या वेळेपूर्वीच इकडून पळत गेलेली दिसली. कां बरं पळाली? विचित्रच बाई! मला तू घोड्यावर बसवून घेतलेस तर दोघं मिळून शोधता येईल."

दोघे घोड्यावर बसून बराच वेळ चंद्रमुखीला शोधीत राहले. दोघे दमून गेले, पण चंद्रमुखी त्यांना सापडली नाही.

"बाळ, आपण बरेच दूर आलो! थोड्या वेळाने उजाडेल. आपण या झाडाखाली थोडी विश्रांती घेऊ या." म्हातारी म्हणाली. तोंपर्यंत अंधुक चांदणे होते ते देखील उरले नव्हते व चांगला काळोख पडला होता. म्हणून चक्रसेन म्हातारीच्या सल्ल्याप्रमाणे एका झाडाखाली झोपला.

दुसऱ्या दिवशी त्याची झोप मोडली तेव्हां त्याला म्हातारी कोठे दिसली नाही. उठून तो आजूबाजूला पहात थोडा फिरला. त्याला एका जागी एक ओढा दिसला. त्याच्या काठी एक झोपडी होती. झोपडी-समोर एक स्त्री उभी होती. ती म्हातारी नव्हती. एक तरुण व सुंदर स्त्री होती. परंतु तिचे कपडे म्हातारीच्या कपड्यां-सारखेच दिसत होते.

"बाई, तुम्ही कोण? येथे तुम्हांला म्हाताऱ्या आजी दिसल्या का?" चक्रसेनाने त्या स्त्रीला विचारले.

"माझे नाव चंपा आहे. ती म्हातारी माझी आजीच असेल. ती एक जादुगारीण आहे. ती कदाचित वनस्पती किंवा मुळ्या आणायला गेली असेल. आम्ही दोघी याच झोपडीत राहतो." ती बाई म्हणाली.

चक्रसेनच्या मनात त्या तरुण स्त्रीला सोडून जाण्याची इच्छा होईना. त्याला त्या स्त्रीची ओढ वाटत होती. तो बराच वेळ तिच्याशी बोलत बसला आणि त्या झोपडीतच राहिला. तीसुद्धां मोकळेपणी त्याच्याशी बोलली. नंतर तिला आपली आठवण म्हणून अंगठी देऊन पुन्हां भेटण्याचे वचन देऊन आपल्या राजवाड्यात परत गेला.

चक्रसेनच्या आईवडिलांनी चंद्रमुखीचा पुष्कळ शोध केला. परंतु बराच शोध केल्यानंतर सुद्धा जेव्हां ती सापडली नाही तेव्हां आता तिचा शोध करणे फुकट समजून व पुढे दिसली तरी सून म्हणून तिला न स्वीकारण्याचे त्यांनी ठरविले. चक्रसेन दररोज चंपाकडे जाऊ लागला व संध्या-काळपर्यंत तिच्याकडे राहून घरी परत येऊ लागला. हळूहळू चक्रसेनच्या मनात चंपाशींच बोलत बसावेसे वाटू लागले. एक घटका-भरदेखील तिला सोडून राहणे त्याला अशक्य वाटू लागले.

एक दिवशी तो चंपाला म्हणाला—"तू माझ्याबरोबर चल. आपण दोघे लग्न करून घेऊ. माझ्या आईवडिलांची संमती मी मिळवून घेईन."

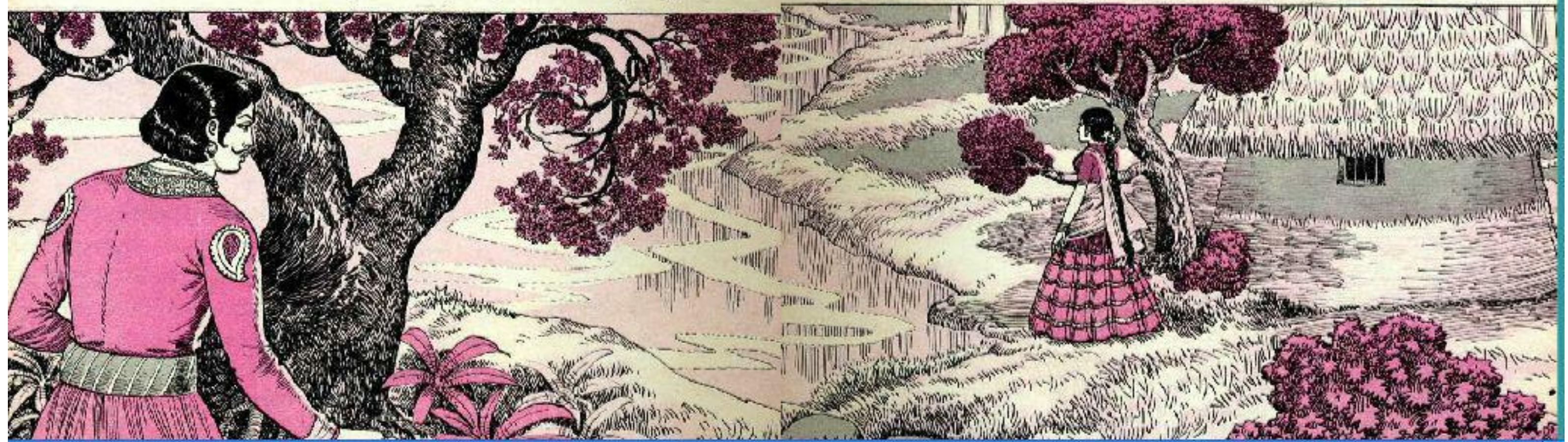
"परंतु हे आतांच शक्य होणार नाही. एक दिवशी माझी आजी मला सोडून जाईल. त्याला फार दिवस लागणार नाहीत. तेव्हां मी आपल्याबरोबर अवश्य येईन. आपण गांधर्व विवाहाने बद्ध झालोच आहो. आणखी काही काळ धीर धरा." चंपा म्हणाली.

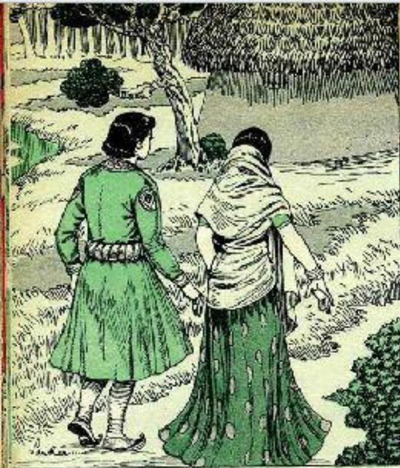
चंपा गरोदर होती व हळूहळू तिला नववा महिनापण लागला. तेव्हां चक्रसेन म्हणाला—"या ठिकाणी तुला बाळंतपणात फार त्रास होईल. म्हणून तू माझ्याबरोबर चल. मी तुझ्या बाळंतपणाची सर्व व्यवस्था करून देतो."

परंतु चंपा त्या गोष्टीस तयार झाली नाही.

"बरं तर मी तुझ्या मदतीला सुईण दासी वगैरे पाठवून देतो. निदान ही गोष्ट तरी तू मान्य कर." चक्रसेन म्हणाला.

चंपा त्या गोष्टीस देखील कबूल झाली नाही. ती म्हणाली—"तुम्ही कोणाला इकडे

घेऊन येऊ नका. माझी आजी शंभर सुइणी-दासींच्या सारखी आहे. म्हणून तुम्ही माझ्या बाळंतपणाची मुळीच काळजी करु नका."

चक्रसेन दररोज येऊन चंपाची चवकशी करुन जाई. एक दिवशी रात्री त्याला मुळीच झोप आली नाही. त्याला त्या दिवशी शंका वाटू लागली की त्या रात्री चंपा नक्कीच बाळंत होणार. त्या वेळी आपण जवळ असावे असे त्याला वाटत होते. म्हणून तो चंपाची एक मैत्रीण मालती नावाची होती तिला बरोबर घेऊन कोणाला काही सांगितल्याशिवाय चंपाच्या झोपडीजवळ आला.

झोपडीतून चंपाच्या कण्हण्याचा आवाज ऐकू येत होता. चक्रसेनने चंपाला मदत करण्यासाठी मालतीला आत पाठवून दिले. मालती आत गेली खरी, परंतु दुसऱ्या क्षणाला मोठ्याने ओरडत बाहेर आली. चक्रसेन घाबरला. त्याने आत जाऊन जे दृश्य पाहिले त्यामुळे तो आश्चर्य चकितच झाला.

झोपडीत कण्हणारी स्त्री चंपा नसून म्हातारी आजी होती. ते दृश्य पाहून चक्रसेनाला घेरी येईलसे वाटले. त्याने म्हातारीला विचारले–"आजी, हं काय? आणि चंपा कोठे आहे?"

कळा सोसत नव्हत्या म्हणून म्हातारी कण्हतच म्हणाली–"मला मदतीला कोणी आले तर हवे आहे. मालतीला आत पाठवा."

नाइलाजाने चक्रसेन बाहेर आला व त्याने मालतीला आत पाठविले. परंतु चक्रसेनाच्या मनात शंका आली की म्हातारीला मालतीचे नाव कसे कळले?

मालती आत पोचल्यावर थोड्याच वेळाने म्हातारी बाळंत झाली व तिला एक सुंदर मुलगा झाला आणि त्यानंतर थोड्याच वेळाने ती म्हातारी एक तरुण स्त्री झाली.

"चंद्रमुखी, तू?" मालती ओरडली. बाहेर चक्रसेनाला ते ऐकू आले. त्याने आत जाऊन चंपाला व मुलाला पाहिले.

म्हातारी कोठे आहे?" चक्रसेनने विचारले.

"मीच ती म्हातारी, मीच चंपा! चुकून एक अपराध माझ्या हातून घडला. 'शाप होता म्हणून मला हे सर्व कष्ट सहन करावे लागले. या मुलाच्या जन्माबरोबर मी शापमुक्त झाले." असें सांगून चंद्रमुखीने आपली पूर्वकथा सांगितली. म्हणाली,–

"मी त्या दिवशी शिकारीला गेले होते तेव्हां एकटीच एका निर्जन स्थानी जाऊन पोचले. सर्व बरोबरचे लोक मागे राहून गेले. एका झाडीआड मला हरणासारखे कांही तरी दिसले. मी बाण मारला, तो एका ऋषीला जाऊन लागला. त्या ऋषीने मला शाप दिला की 'म्हातारी हो!' मी त्यांच्या पायां पडून क्षमा मागितली व शाप परत घेण्यास विनंती केली. ऋषीने शाप परत न घेता एवढेच सांगितले की एक मुलगा होईपर्यंत मला दिवसां तारुण्य व रात्री म्हातारपण राहील. म्हणून मी रात्री कोणाला भेटत नसे. मी लग्नाला कबूल झाले, ते देखील शापमुक्ति व्हावी म्हणून. आतां माझे होणारे पति कोण हा माझ्यासमोर प्रश्न होता. परंतु विवाह झाल्याने प्रश्न सुटेल असे नव्हते. रात्रीच्या वेळी मी म्हातारी होऊन आपल्यासमोर कशी काय येणार? भाग्यवश तुमची त्या दिवशी रात्री भेट झाली व तुम्ही मला दररोज दिवसां भेटायला येत होता. मला एक वर्षभर एकटीने रहावे लागले पण दिवसां तुमचा सहवास लाभल्याने मी ते कष्ट सहन केले व मला पुत्रप्राप्ती पण झाली." चंद्रमुखीने असे सांगून आपली गोष्ट संपविली.

चंद्रमुखीची पूर्व कथा ऐकल्यावर चक्रसेनाने तिचे शापमुक्त झाल्याबद्दल अभिनंदन केले. तो आपल्या बायकोला व मुलाला राजधानीत घेऊन गेला. चंद्रमुखीने आपली पूर्व कथा व पतीची भेट कशी झाली हे आपल्या आईवडिलांना सांगितले. पुढे चक्रसेन व चंद्रमुखीचा संसार सुखाचा झाला.

थोरपणाची ओळख

एक राजा शिकारीला गेला असता दमून भागून एका झाडाखाली विश्रांति घेण्यासाठी बसला होता. त्याला तहान लागली होती. म्हणून त्याने नोकराला पाणी आणायला सांगितले. नोकर पाणी आणायला गेला तेव्हां त्याला एक विहीर दिसली. परंतु पाणी काढायला विहिरीवर दोरी नव्हती. विहिरीपासून जवळच एका झोपडीत एक आंधळा साधू रहात असे. त्याच्याकडे जाऊन नोकर म्हणाला–"ए जोगड्या, तुझ्याजवळची दोरी दे विहिरीतून पाणी काढायला."

साधू म्हणाला–"माझ्याजवळ दोरी नाही."

तेव्हां राजाने आपल्या मंत्र्याला साधूकडे पाठविले. त्याने जाऊन साधूला विचारले–"बैरागीबुवा, तुमच्याजवळ नक्कीच दोरी आहे. तेवढी मला द्या. विहिरीतून पाणी काढून झाल्यावर परत देईन."

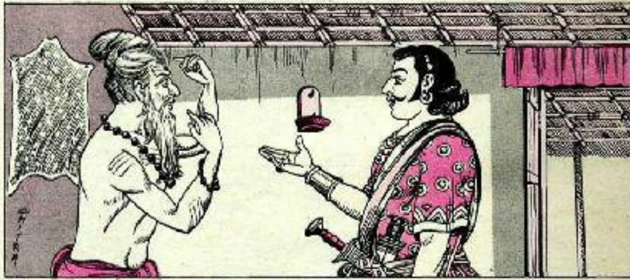
पण साधू म्हणाला–"माझ्याजवळ आतां खरेच दोरी नाही."

आता राजा स्वतः झोपडीजवळ गेला आणि साधूला म्हणाला–"योगिराज! तहानेने माझा जीव कासावीस झाला आहे. पाणी काढायला जरा दोरी देऊ शकाल का?"

"महाराज, मी आपल्याला पाणीच प्यायला देतो. थांबा!" असे सांगून साधू पाणी घेऊन आला.

राजाने चकित होऊन विचारले–"योगिराज! मी राजा आहे हे आपल्याला कसे काय कळले?"

साधू म्हणाला–"महाराज! थोरपणाची ओळख माणसाच्या बोलण्यावरून कळते!"

धाडसाचे फळ

एका गावी एक ब्राह्मण राहात असे. त्या गावी कोणाचा अंत्यसंस्कार असे तेव्हां लोक त्याच ब्राह्मणाला बोलावीत. अंत्यसंस्कारासारख्या अशुभ कार्याला कोणी भट यायला तयार नसे. कोणी अपघाताने मरो, आत्महत्या करून मरो, की फांशी झाल्याने मरो, अशा लोकांच्या अंत्यसंस्कारालादेखील तोच ब्राह्मण जाई. मेलेला मनुष्य भूत होऊन मानेवर बसतो, असे इतर भटांना वाटे. परंतु हा ब्राह्मण असल्या खुळचट समजुतींकडे कधीच लक्ष देत नसे. म्हणून शेजारच्या गावाहूनसुद्धा लोक त्यालाच बोलावीत.

एकदा त्या ब्राह्मणाला त्याच्या गावापासून तीन चार कोस दूरच्या गावी जावे लागले होते. तो आपले काम संपवून परत आपल्या गावी जायला निघाला तोंपर्यंत काळोख पडू लागला होता.

गावकऱ्यांनी त्यांना अनेक प्रकारे समजावून सांगितले की तुम्ही अवेळी जाऊ नका. रात्रभर आमच्याच गावी रहा व उजाडल्यावर आपल्या गावी जा.

परंतु तो ब्राह्मण म्हणाला–"कशाला हो, एकदोन तासात मी आपल्या गावी जाऊन पोचेन."

"आम्ही उगाच सांगत नाही, लोक सांगतात की तुमच्या व आमच्या गावांच्या मध्ये जे स्मशान आहे, त्यात भुते आहेत. रात्री आडवी येतात आणि उगाच त्रास देतात." गावकरी म्हणाले.

ब्राह्मण मोठ्याने हसला व म्हणाला–"भूत प्रेत म्हणता? मला त्यांच्याशी काय करायचे आहे? मला रात्री घरी पोचलेच पाहिजे." असे सांगून ब्राह्मण निघाला.

आकाश निरभ्र होते व दुधासारखे शुभ्र चांदणे पडले होते. म्हणून ब्राह्मण

बेफिकीरपणे चालत होता. अर्ध्या वाटवर त्याला एक झोपडे दिसले. पहिल्याने त्याला वाटले झोपडीत कोणी तरी रहात असावे. परंतु बाहेरच झोपडीच्या सावलीत एक स्त्री उभी असलेली दिसली. ती पाठमोरी उभी होती, म्हणून तो किंवा ती कोणी जवळ येईपर्यंत कांही बोलला नाही. ब्राह्मणाला वाटले, ही बाई आपल्या नवऱ्याशी किंवा सासूशी भांडून पळून आली असावी. उजाडण्यापूर्वी नदीत किंवा विहिरीत जीव देईल. अशा आत्महत्त्या करणाऱ्या स्त्रियांचा दाहसंस्कार मी करविला आहे. या बाईची समजूत घालून हिला हिच्या घरी पोचते केले पाहिजे.

असा विचार करून ब्राह्मण त्या स्त्रीला म्हणाला–"कोण हो बाई तुम्ही? रात्रीच्या वेळी या निर्जन अरण्यात तुम्ही एकट्या कशा काय? तुम्हांला काही दुःख कष्ट असेल तर सांगा. मी कोणाला काही सांगणार नाही. तुम्हांला पाहिजे तर तुमच्या घरापर्यंत येऊन पोचवीन."

ती बाई जशीच्या तशीच उभी होती. परंतु जरा रागाच्या आवाजात म्हणाली–"इतरांच्या भानगडीत पडायला कोण रे तू? आल्या वाटेने निघून जा."

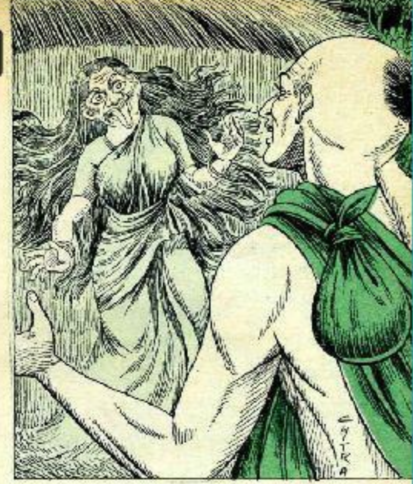
त्याला वाटले की ती बाई थोडी हट्टी व भांडखोर दिसते आहे, म्हणून म्हणाला–"अहो, पण अशा रागावतां कां? तुम्हांला अवेळी रात्री या रानात सोडून जायला मी नाही तयार. निदान कोणत्या गावच्या तुम्ही, एवढे तरी सांगाल? नाही तर नाव तरी? नाव सांगायचे नसेल तर आपल्या घरचा पत्ता तरी? म्हणजे त्यांना जाऊन कळविता येईल. ते लोक येऊन तुम्हांला बोलावून घेऊन जातील."

"तुला मी थोडक्यात सांगितले ते तुला पटले नाही, व तू आपल्या वाटेने गेला नाहीस. बरे तर मी तुझ्याच अंगात शिरते." असे म्हणत ती तोंड फिरवून उभी राहली. तिचा भयंकर चेहरा पाहून ब्राह्मणाने ती कोणी तरी पिशाचीण असणार हे ओळखले.

परंतु तो धीट म्हणून गावात प्रसिद्ध होता. आपला धीटपणा खरा ठरविण्यासाठी तो स्वतःला सावरून म्हणाला–"माझ्या अंगात प्रवेश करणार? पाहतो कशी शिरतेस ती. मी याच गोष्टीची वाट पहात होतो, कित्येक दिवसांपासून."

पिशाचिणीने आपले केस सोडून झाडले व जीभ बाहेर काढून उभी राहली.

ब्राह्मण मुळीच भ्याला नाही. तो त्या पिशाचिणीला म्हणाला–"भुतांप्रेतांच्या याहून मोठमोठ्या जिभा मी पाहिल्या आहेत, समजले?"

ते ऐकून पिशाचीण लाजल्यासारखी होऊन आपली जीभ आत ओढून घेऊन तोंडा, नाकातून रक्त गाळू लागली.

"हे बघ माझ्याजवळ तुझ्या गमजा नाही चालायच्या. तुझ्याहून जास्त रक्त सांडणाऱ्या प्रेतांना व भुतांना मी पाहिले आहे व त्यांची खोड मोडली आहे. तू कोणी तरी मूर्ख पिशाचीण दिसते आहेस." ब्राह्मण म्हणाला.

ती निराश होऊन म्हणाली–"बरं तर, मी तुम्हांला खरे काय ते सांगते. मला या सर्वांचा तितकासा अनुभव नाही. कालच आत्महत्या करून मी भूत झाले आहे. पण ही आत्महत्या केल्यावर व भूत झाल्यावर काय करायचे याचा मी विचार करीत होते. तुम्ही आपल्या वाटेने निघून गेलात तर मी निश्चितपणे विचार करून काही तरी ठरवीन."

ब्राह्मणाला आत्महत्या करणाऱ्या त्या बाईची दया आली. उघडपणे त्या पिशाचिणीच्या दुःखाविषयी सहानुभूति दाखवीत तो म्हणाला–"अहो, मी आजपर्यंत जिवंत भूत पाहिले नाही. ती बाई कोण हो?"

"समोर ते गाव दिसते आहे ना त्या गावातला एक सुतार आहे तिचा नवरा." पिशाचीण म्हणाली.

"ओहो, पण असा कोणता प्रसंग आला तिच्यावर?" ब्राह्मणाने विचारले.

"ती सासू आहे ना कैदाशीण, तिच्यामुळे तर तिला 'नको जीव' झाले होते." पिशाचीण म्हणाली.

"नाही तर काय, जे व्हायचे ते सासूकडून तर होते?" ब्राह्मणाने विचारले.

"तुम्ही हे काय म्हणतां? मी समजून उमजून एक युक्ति योजली आहे." पिशाचीण म्हणाली.

"मग तुला वाटते की तुझी युक्ति यशस्वी होईल?" ब्राह्मणाने विचारले.

"उद्यां सासूचे उपोषण व्रत आहे. एक टोपलेभरून केळी आणून ठेवली आहेत. सौभाग्यवती स्त्रियांना बोलावून हळदीकुंकवाबरोबर पानसुपारी व फळे द्यायची [illegible] केळ्यांचे टोपले वर माळ्यावर लपवून ठेवणार आहे. तेव्हां सासू आपल्या सुनेला शिव्या देईल व मारहाण करील. त्या वेळी ती बिचारी सून जिवाचा कंटाळा वाटून आत्महत्या करील." असे सांगून त्या पिशाचिणीने तिच्या मनातले गुपित सांगून टाकले.

ब्राह्मणाने मनातल्या मनात त्या पिशाचिणीला शिव्या दिल्या. परंतु उघड म्हणाला—"छान, काय पण गंमत करणार आहेस तू? बरं पण मला आता गेले पाहिजे. फार उशीर झाला, घरी जायला." असे सांगून ब्राह्मण निघाला.

ब्राह्मणाने घरी गेल्यावर खाऊन पिऊन घेतले आणि झोपला. उजाडल्यावर दुसऱ्या दिवशी पिशाचिणीने सांगितले होते त्या गावी निघाला. सुताऱ्याच्या घराजवळ तो पोचला त्याच वेळी त्याला घरातून ओरडा ऐकू आला.

त्याने आत जाऊन पाहिले. सासू रागावून सुनेला बोलत होती आणि सून कोपऱ्यात बसून रडत होती. त्याने विचारले—"काय हो, काय झाले काय असे?"

"अहो भटजी, काय सांगू, हात टेकले या सुनेसमोर! मी केळ्यांचे टोपले येथे ठेवले होते ते रात्रीच्या रात्री नाहीसे झाले.

[illegible] टाकली. आता, तुम्हीच सांगा, हे किती दिवस पहात रहायचे?" सासू म्हणाली.

"अहो ताई, तुम्ही उगीच सुनेला रागावतां आहां. फळांचे टोपले वर माळ्यावर आहे. पहा वर!" ब्राह्मण म्हणाला.

"अहो भटजी, पण वर ते जाईलच कसे? मी खाली ठेवले होते टोपले? हिनेच वर ठेवले असेल किंवा ठेवविले असेल." असे म्हणत सासूने सुनेकडे जरा करड्या नजरेने पाहिले.

"पहिल्याने तुम्ही वर चढून पहा तर. निदान मी म्हटले ते खरे आहे की नाही, मला तरी कळेल." ब्राह्मण म्हणाला.

वर चढून पाहल्यावर माळ्यावर टोपले सांपडले. "तरमग ते भूत म्हणाले ते खरे झाले." ब्राह्मण चकित होऊन म्हणाला.

"भूत म्हणाले? ते कसे काय?" सासूने विचारले.

ब्राह्मणाने तो त्या पिशाचिणीला कसा भेटला व तिच्याकडून त्याला त्या भुताटकीची कथा कशी कळली हे सांगितले. ब्राह्मणाच्या धीटपणाचे सासूला आश्चर्य वाटले आणि सून रडतारडता एकदम हसू लागली.

तेव्हां ब्राह्मण सासूला म्हणाला—"हे पहा ताई! उगाच सुनेवर असे रागावू नये. उद्या या सुनेने आत्महत्या केली असती आणि येऊन तुमच्या मानगुटीला बसली असती म्हणजे? यापुढे तरी नीट वागवा सुनेला. नाहीतर आज ना उद्या त्या पिशाचिणीने केले ते होईल व तुम्हांला पश्चात्ताप करावा लागेल."

सासूने सुनेला म्हटले—"मुली! आजपर्यंत केल्या त्या चुकांबद्दल कान धरते. पण यापुढे असे मी कधी काही करणार नाही. तू 'चांदोबा' आणून द्या म्हणालीस तर तो सुद्धा आणून देऊन तुझे लाड पुरवीन."

आता या सुनेला सासूकडून काही त्रास होणार नाही हे पाहून ब्राह्मण निश्चितपणे आपल्या गांवी निघून गेला.

नोकर कोणाचा?

एकदां अकबर बादशाहा बिरबलबरोबर फिरायला गेला असता, एका मळ्यात वांगी लावलेली दिसली. वांग्यांचा रंग बादशाहच्या डोळ्यात भरला. म्हणाला "किती सुंदर वांगी आहेत?"

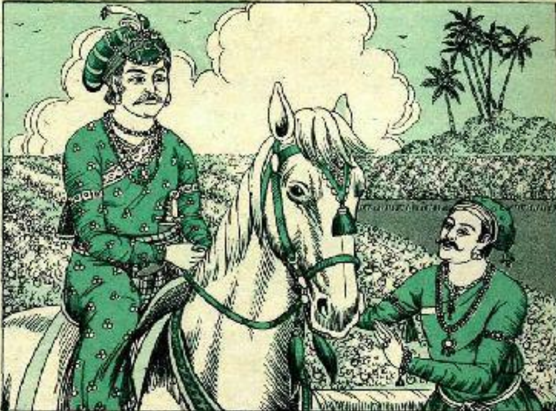
"जी, सरकार! वांगे म्हणजे भाज्यांचा राजा आहे." बिरबल म्हणाला.

"वांगी दिसायला चांगली असतात, पण चवीला काही तरीच-तुरट वाशीळी. जरा पिकली की इतक्या बिया निघतात की खाणे कठीण!" बादशाह म्हणाला.

"जी सरकार! वांग्यांची भाजी तब्येतीला वातूळ. म्हणून आजारपणात वैद्य हकीम पथ्य म्हणून वांगी खाऊ देत नाहीत. दुसऱ्या भाज्या काय जगात कमी आहेत. त्या पत्करल्या!" बिरबल म्हणाला.

"अरे, आतां तर तू वांग्याची वाखाणणी करीत होतास? आणि आतां विरुद्ध बोलतो आहेस!" अकबराने चकित होऊन विचारले.

"सरकार, मी वांग्याचा नोकर नाही, आपला नोकर आहे!" बिरबल म्हणाला.

कायपण गोड उत्तर

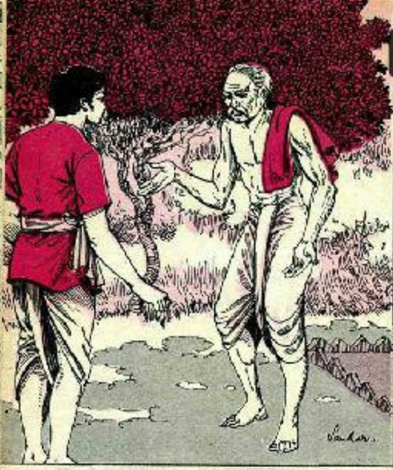
एका गावी एका तलावाच्या काठी एक म्हातारी झोपडी बांधून रहात असे. तिला एक तरुण मुलगा होता. उतारवयामुळे म्हातारीला काम होत नव्हते, म्हणून ती काम करीत नसे. परंतु तिचा मुलगा चांगला धडधाकट होता. तो खूप मेहनत करीत असे, तरी त्यांची गरीबी कमी व्हायच्या ऐवजी वाढतच गेली.

मुलगा खंडावर शेत घेई. मेहनत करून चांगले पीक काढी. परंतु खंड दिल्यावर वर्षाच्या शेवटी त्याच्याकडे फारच थोडे धान्य उरे. म्हणून दोघांना अर्धपोटी दिवस काढावे लागत. तो विचार करू लागला, मी इतकी मेहनत रात्रंदिवस करतो, पण आपली गरीबी जाण्याचे नाव घेत नाही. असे कां? परंतु त्याच्या प्रश्नाचे उत्तर कधी त्याला मिळाले नाही. हळूहळू तोच प्रश्न त्याच्या मनात सारखा घोळू लागला. त्या प्रश्नाचे उत्तर मिळाले तरच त्याला चैन पडेल, असे त्याला वाटू लागले.

त्याच सुमारास त्याला कोणी सांगितले की गांवाच्या पश्चिमेकडील दूर डोंगराळ प्रदेशात एक साधू येऊन राहू लागला आहे. त्याला ज्योतिष् शास्त्राची चांगली माहिती आहे. कोणी विचारलेल्या प्रश्नाचे बरोबर व समाधानकारक उत्तर तो देतो. म्हणून त्या साधूकडे जाऊन आपल्या प्रश्नाचे उत्तर विचारून येण्याचे त्याने ठरविले. तो आपल्या आईला मनातली गोष्ट सांगून तो डोंगर चढू लागला.

सात दिवस पायी प्रवास केल्यावर त्याला रस्त्याच्या बाजूला एक झोपडी दिसली. त्याने जवळ जाऊन झोपडीचे दार वाजवून पाहिले. एक म्हातारी बाई दार उघडून पुढे आली आणि अन् त्याला विचारले-"कोण रे बाबा तू? कोठून

सौ. सुशील ना. करमेळकर

आलास, काय पाहिजे तुला ?" त्याने खरे ते कारण सांगितले.

म्हातारीनें त्या मुलाला जेवायला वाढले आणि त्याला झोपायला जागा वगैरे दाखविली. दुसऱ्या दिवशी उठल्यावर ती त्याला म्हणाली–"मुला, तू आपला प्रश्न विचारशील तेव्हां मी सांगते, तोमुद्धा प्रश्न विचार आणि त्याचे उत्तर मला येऊन सांग. माझी मुलगी फार सुंदर आहे. पण ती कधी बोलत नाही. तिचा मुकेपणा कसा जाईल, हे विचार त्या साधूला."

"बरं, मी या प्रश्नाचे उत्तर विचारून येऊन सांगेन." मुलगा म्हणाला आणि पुढे निघाला.

तो एक आठवडाभर चालत राहिल्यावर दमून गेला. रस्त्याच्या बाजूला एक घर होते. त्याने त्याचे दार वाजविले. एका म्हाताऱ्याने दार उघडून त्याला आत बोलावून खायला प्यायला दिले आणि येण्याचे कारण विचारले, तेव्हां त्याने खरे तेच कारण सांगितले.

रात्रभर त्या म्हाताऱ्याकडे झोपल्यावर तो मुलगा पुढे निघाला तेव्हां म्हातारा त्याला म्हणाला–"बाळ, मी एक प्रश्न सांगतो, त्याचे उत्तर विचारून मला येऊन सांग. माझ्या परसात एक लिंबाचे झाड आहे. त्याला फुले येतात, पण फळे लागत नाहीत. काय केले म्हणजे फळे येतील? विचार त्याला."

तरुण मुलगा होकार देऊन पुढे प्रवासाला निघाला. तो पश्चिमेकडेच जात असता त्याला एक मोठा डोंगर दिसला. एक नदीवजा ओढा बाजूला वहात होता. तो ओलांडून पलीकडे कसे जायचे, त्याला कळेना. कोठे पूलबील दिसत नव्हता. तेव्हां तो एका खडकावर विचार करीत बसला. त्याच वेळी नदीतून एका मोठ्या नागाची फडा वर आलेली दिसली. ते पाहून मुलगा थोडा घाबरून गेला आणि मागे सरकला.

"मला पाहून भितोस कां बाबा? मी कोणाला चावत नाही. तू येथे काय करतो आहेस ?" सांपाने विचारले.

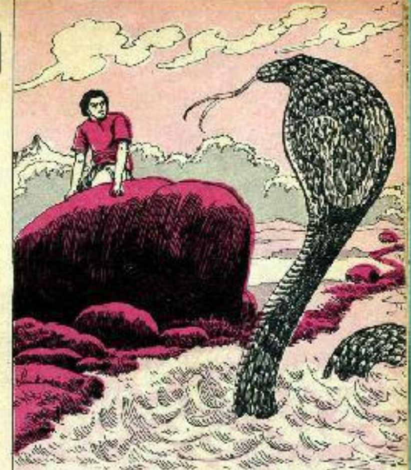
माणसांच्या भाषेत बोलणाऱ्या त्या सांपाकडे चकित होऊन पहात मुलाने त्याच्या प्रवासाचे कारण सांगितले.

"होय का, तरमग तू त्या साधूला माझ्या एका प्रश्नाचे उत्तर विचारून ये. मी आजपर्यंत कोणाला चावलो नाही की कसली ही इजा केली नाही आणि एक हजार वर्षे झाली तरी या नदीतून माझी सुटका होत नाही. मला मुक्ति कां मिळत नाही, त्या साधूला विचारून ये." सांप म्हणाला.

"तू मला ही नदी पार करून घेऊन गेलास तर मी नक्की त्या साधूला तुझ्या प्रश्नाचे उत्तर विचारून येईन." मुलगा म्हणाला.

सांपाने त्याला आपल्या पाठीवर बसवून घेतले आणि नदीपलीकडे पोचते केले. तो डोंगर चढू लागला. डोंगरावर त्याला एक जुनाट ओसाड गावाचे अवशेष दिसले. गावाच्या मध्यभागी एक मोठी हवेली होती त्याने पुढे जाऊन पाहिले तेव्हां त्याच हवेलीत तो साधू रहात असल्याचे त्याला समजले. सहजी त्या साधूचे दर्शनपण घडले.

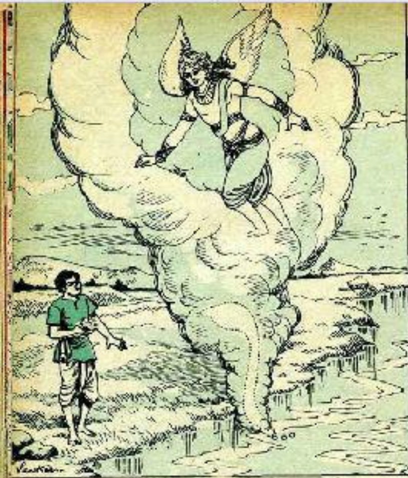
त्याने त्या साधूला साष्टांग नमस्कार केला आणि म्हणाला–"साधूबुवा! मी तुम्हांला आपल्या वतीने एक व इतरांच्या वतीने तीन असे एकंदर चार प्रश्न विचारणार आहे. त्यांचे उत्तर मिळावे म्हणून मी इतका दुरून आलो आहे."

"अरे पण मी फक्त तीनच प्रश्नांची उत्तरे देतो. म्हणून तू पाहिजे त्याच्या वतीने प्रश्न कर. मी फक्त तीनच प्रश्नांची उत्तरे देईन." साधू म्हणाला.

तो मुलगा थोडा वेळ विचार करीत राहिला आणि आपला प्रश्न सोडून बाकी तिघांचे प्रश्न विचारले. साधूने तिघांच्या प्रश्नांची उत्तरे सांगितली. त्या तरुणानं साधूला नमस्कार केला व त्याचे आभार मानून परतला.

तो ओढ्याच्या काठी पोचला तेव्हां त्याला तो साप त्याची वाट पहात फडा

काढून तयार असलेला दिसला. "माझ्या प्रश्नाचे उत्तर आणलेस का?" नागाने विचारले.

"होय आणले आहे. तू कोणतीहि दोन पुण्यकार्यें केलीस तर तुला मुक्ति मिळेल!" मुलगा म्हणाला.

"कोणती दोन कामें होऊ शकतील?" नागाने आनंदित होऊन विचारले.

"मला नदीपलीकडे घेऊन जा हे एक काम!" मुलगा म्हणाला.

त्याला नदीपलीकडे पोंचल्यावर सापाने विचारले–"अन् दुसरे?"

"तुझ्या डोक्यात मणी असतो असे मी ऐकले आहे, आणि त्याच्या मदतीने तुला [illegible] तो मणी तू सोडला पाहिजेस." मुलगा म्हणाला.

नाग फडा खाली करून म्हणाला–"घे, तूच काढून." मुलाने सापाच्या डोक्यांतला मणी काढून घेतला.

नागाला एकदम गंधर्व रूप मिळाले. तो आकाशात उडत म्हणाला–"हा मणी तूच ठेवून घे!" असे सांगून तो गंधर्व लोकात निघून गेला.

काही दिवसांनी मुलगा म्हाताऱ्याच्या घरी पोंचला व म्हणाला–"आजोबा! तुमच्या लिंबाच्या झाडाच्या मुळात पुष्कळसे सोने व चांदी आहे. ते तुम्ही काढून टाकलेत तर लिंबाला फळे लागतील. त्या साधूने तुमच्या प्रश्नाचे हेच उत्तर सांगितले आहे."

लगेच म्हातारा व त्याचा मुलगा दोघे कुदळ फावडे घेऊन झाडाच्या बुंधात खणू लागले आणि खरोखरच पुष्कळसे सोने व चांदी त्यांना सापडली. परंतु तो ठेवा ते दोघे बाहेर काढू शकले नाहीत. म्हणून त्या तरुण मुलाने त्यांना मदत केली. तेव्हां सर्व चांदी व सोने बाहेर निघाले.

म्हातारा त्या मुलाचे आभार मानून म्हणाला–"मुला, तुझे आभार मानावे तेवढे थोडे आहेत, बाबा! तुला जितके सोने व चांदी उचलून नेता येईल तेवढे उचलून घेऊन जा!"

[illegible] सोने व थोडी चांदी उचलून घेऊन मुलगा काही दिवसांनी त्या म्हातारीकडे आला व तिला म्हणाला–"आजी! तो साधू म्हणाला–"तुझी मुलगी ज्याच्याशी लग्न करील त्याला पाहतांच त्याच्याशी बोलू लागेल."

तो तरुण मुलगा एवढे सांगून निघणार, तेवढ्यात म्हातारीची मुलगी बाहेर आली व म्हणाली–"आई! हे कोण?"

म्हातारी आपल्या मुलीला बोलतांना पाहून चकित होऊन म्हणाली–"मुला! तूच हिचा होणारा पति! हिच्याशी लग्न करून घे!"

त्या मुलीशीं लग्न करून तो तरुण मुलगा घरी आला तेव्हां त्याच्या आईची तब्येत फारच बिघडली होती. मुलगा बरेच दिवस परत न आलेला पाहून म्हातारी रडत होती व त्यामुळे तिला दिसेनासे झाले. अगदी आंधळी झाली होती." मुलगा आई-जवळ जाऊन म्हणाला–"आई! मी तुला एक चांगली सुनबाई घेऊन आलो आहे." म्हातारीने आपल्या सुनेला व मुलाला 'शतायुषी व्हा' असा गोड आशीर्वाद दिला.

"आणि आई! मी एक मणीपण घेऊन आलो आहे." असे सांगून त्याने तो मणी आईसमोर ठेवला.

"बाळ! तुझी वाट पाहून पाहून मी इतकी रडले की माझे डोळेच गेले." म्हातारी म्हणाली.

"अग आई! तुला दिसत असते तर मी आणलेले एवढे थोरले सोने व चांदीपण तुला दिसली असती! तुझी सुनबाई किती सुंदर आहे हेदेखील पाहतां आले असते." मुलगा म्हणाला.

मुलगा तेवढे वाक्य म्हणाला असेल तेवढ्यात त्याच्या आईला चांगले दिसूपण लागले. त्या मण्यात जी शक्ति होती तीमुळे आईला दिसू लागले.

त्या पुढे म्हातारी व तिचा मुलगा आणि सून यांचे पुढील आयुष्य सुखी झाले.

परनिंदा कां?

एका गावी एक साधू आला. तो कोणाशी बोलत नसे. नेहमी मौन असे. कोणी काही खायला दिले तर खात नसे व उपाशी राही.

त्या गावी रामदास नावाचा एक मनुष्य रहात असे. साधूची ती त्यागवृत्ती पाहून रामदासच्या मनात त्याच्याविषयीं फार श्रद्धा उत्पन्न झाली. साधूला उपाशी राहू लागू नये म्हणून तो फळे, दूध किंवा इतर खायचे पदार्थ आणून देत असे आणि साधू मौनपणे खात असे.

त्याच गावी नीळकंठशास्त्री नावाचा एक विद्वान पंडित रहात असे. त्याची शिष्य-मंडळी पण मोठी होती. रामदासाची साधूविषयी श्रद्धाभक्ती पाहून शास्त्रीबुवांना हेवा वाटू लागला,–रामदास आपला शिष्य होऊन आपल्याला फळफळावळ कां आणून देत नाही?

शेवटी शास्त्रीबुवांना राहवले नाही. ते रामदासला म्हणाले–"अरे खुळ्या त्या वेड्यापिराच्या मागे काय लागला आहेस? त्याने वेदाभ्यास केला आहे की षड्शास्त्रे शिकला? तो निव्वळ मूर्ख आहे! तो लबाड असावा, अशी मला शंका आहे!"

"शास्त्रीबुवा! ते सर्व मला काही माहीत नाहीं. त्या साधूपुरुषाविषयीं मला जास्त काही माहीत नाही. पण एक गोष्ट मात्र खरी. मी त्याला कधीं दुसऱ्याची निंदा करतांना ऐकले नाही." असे सांगून रामदास निघून गेला.

पांडवांनी जयद्रथाचा पराभव करून त्याला सर्व गोष्टींची नीट जाणीव करून देऊन निरोप दिला.

काम्यकवनात एकदां पांडवांना भेटायला मार्कंडेय मुनी आले. युधिष्ठिराने प्रणाम करून त्यांना विचारले–"मुनिवर्य! द्रौपदीने ज्या तऱ्हेचे कष्ट सहन करून आपले पातिव्रत्य राखले आहे, तसे पूर्वी कोणी केल्याचे आपणांस माहीत असल्यास त्या साध्वी पतिव्रतेची कथा सांगण्याची कृपा करावी." तेव्हां मार्कंडेय मुनींनी सावित्रीची गोष्ट सांगितली.

फार पूर्वी मद्र देशात अश्वपती नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याला मूल बाळ नव्हते. म्हणून त्याने घोर तपश्चर्या करून सावित्री नामक देवीला प्रसन्न केले. देवीने दर्शन देऊन विचारले–"राजा! तू माझे स्मरण कशासाठी केले आहेस?"

तेव्हां अश्वपति म्हणाला–"देवी! माझा वंशवृक्ष पुढे चालू रहावा, अशी इच्छा आहे."

"राजा! ती इच्छा मला माहीत आहे. मी ब्रह्मदेवाजवळ तशी विनंती केली होती. परंतु ब्रह्मदेवाने तुला कन्यारत्न होईल असे, सांगितले आहे. म्हणून तुला तेवढ्यावरच मनाचे समाधान करून घेणे भाग आहे." असे सांगून देवी अंतर्धान पावली.

राजा अश्वपति आपल्या राजधानीस परतला आणि राज्यकारभार पाहू लागला. यथासमयी त्याची राणी मालवी गरोदर

होऊन तिला एका सुमुहूर्तावर कन्यारत्न झाले. राजाला फार आनंद झाला. सावित्रीच्या कृपेने मुलगी झाली होती म्हणून राजाने तिचे नाव सावित्रीच ठेवले.

सावित्री नवसाला पावलेली मुलगी होती. दिसायला पण फार सुंदर, म्हणून ती आईवडिलांची फार लाडकी होती.

सावित्री विवाह योग्य झाली तेव्हां तिचे आईवडील तिला म्हणाले–"मुली! तू राजकन्या आहेस. व विवाह योग्य झाली आहेस. कन्यादान करून पितृधर्म पाळला पाहिजे. पण आम्ही तुझ्या पतीची निवड करण्यापेक्षां तूच आपल्या पतीची निवड कर. त्याच्याशी तुझा विवाह करून देऊ."

वरशोधनार्थ रथात बसून निघाली. ती मुख्य करून राजर्षींच्या आश्रमातच गेली.

सावित्री वरशोधनार्थ निघून गेली आणि काही दिवसांनी अश्वपती राजाकडे नारदमुनी आले आणि त्याच वेळी सावित्री आपली वरशोधन यात्रा संपवून परतली. तिने नारदमुनींस व वडिलांस नमस्कार केला आणि नम्रपणे एका बाजूला उभी राहली. तेव्हां नारदाने राजाला विचारले– "महाराज! आपली कन्या आतां कोठे जाऊन आली? ही तर आतां विवाहास योग्य झाली आहे!"

"मुनिवर्य, मी हिला स्वत: पतीची निवड करून यायलाच पाठविले होते. तिला आपल्या समक्षच तिने कोणाची निवड केली आहे, हे विचारतो." असे नारदमुनींना उत्तर देऊन अश्वपतीने आपल्या मुलीला विचारले–"मुली! ज्या कामासाठी म्हणून गेली होतीस ते पुरे झाले का?"

सावित्री वडिलांना म्हणाली–"बाबा! साल्वदेशाचा राजा द्युमत्सेन याला फार वार्धक्यकाळी एक मुलगा झाला आणि दुर्दैवाने राजाला पुत्रमुख पाहल्यानंतर अंधत्व आले. म्हणून शत्रूने राज्यावर स्वारी केली व राज्य बळकावले. म्हणून राजा व राणी आपल्या एकुलत्या एका

द्युमत्सेनाचा मुलगा लहानपणापासून वनवास करीत असल्यामुळे मुनिकुमार झाला आहे. तो स्वभावाने कोमल व सत्यनिष्ठ आहे. सत्यवचनी असल्यामुळे त्याला सत्यवानच नाव प्राप्त झाले आहे. मी सत्यवानाला वरण करण्याचे ठरविले आहे."

ते ऐकून नारदमुनी म्हणाले–"सावित्रीने आज्ञानाने त्या मुलाचे वरण केले आहे."

तेव्हां अश्वपति राजाने नारदमुनींना विचारले–"मुनिवर्य! आपण त्रिकालज्ञानी आहां. आपण सत्यवाना संबंधी आपणांस जी माहिती असेल ती सांगण्याची कृपा करावी. त्याचे रूप, गुणशील सर्व!"

"राजा, द्युमत्सेनाचा मुलगा आपल्या बापासारखाच सत्यव्रती आहे. त्याला घोड्याची चित्रे उत्तम कांढता येतात म्हणून त्याला चित्राश्व पण म्हणतात. तो अश्विनीकुमारांसारखा रूपवान आहे. तो सदाचरणी आहे, परंतु तो अल्पायु आहे. फक्त एकच वर्षाचे आयुष्य उरले आहे. आजपासून एका वर्षाने त्याचे आयुष्य संपुष्टात येईल." नारद म्हणाला.

ते ऐकून राजा अश्वपति फार दु:खी झाला व काळजीत पडला. मुलीला म्हणाला–"मुली, त्या अल्पायु मुलाशी

लग्नाचा हट्ट करू नकोस व दुसऱ्या एखाद्या तरुण मुलाशी लग्नाचा विचार कर."

सावित्री म्हणाली–"बाबा, मी एकदा एका पुरुषाला मनाने वरले आहे, तो मग अल्पायु असो की दीर्घायु, गुणवान असो की दुर्गुणी, चरित्रवान असो की दुश्चरित्र, मला कोणत्याही गोष्टीचा विचार करतां येणार नाही. सत्यवानाला सोडून इतर कोणाशीही मी लग्नास तयार नाही."

नारदमुनी पण अश्वपतीला म्हणाले– "राजा! तुझी मुलगी निश्चयी आहे व ही गोष्ट कौतुकास्पद आहे. तिचा विचार आतां बदलणे तुला किंवा इतर कोणालाही शक्य नाही. सत्यवानाशीच तू सावित्रीचा

विवाह करुन दे. मुलीचे भाग्य असेल तर सत्यवानाला दीर्घायु प्राप्त होईल. तुम्हां सर्वांचे शुभ होवो!" असा आशीर्वाद देऊन नारदमुनी निघून गेले.

नारदमुनींच्या सांगण्याप्रमाणे अश्वपतीने सावित्रीचा विवाह सत्यवानाशींच करुन देण्याचे ठरविले. सावित्रीला व आपल्या बंधुबांधवांना बरोबर घेऊन तो द्युमत्सेनाच्या आश्रमात आला.

वृद्ध द्युमत्सेन एका सालवृक्षाखाली बसला होता. अश्वपतीने त्याला नमस्कार केला व म्हणाला–"महाराज, माझी मुलगी सावित्री हिचा विवाह आपला मुलगा सत्यवान याच्याशी व्हावा या हेतूने विनंती करण्यास आपणाकडे आलो आहे. आपण माझ्या मुलीला आपली सुनवाई म्हणून स्वीकारावी."

द्युमत्सेन म्हणाला–"राजा, आपले राज्य घालवून मी येथे जंगलात निवास करीत आहे, आपली मुलगी आमच्या या दारिद्र्यावस्थेत सुखी होईल का?"

"महाराज, सुख व दुःख हे सर्व दैवाधीन आहे! ही गोष्ट माझ्या मुलीला चांगली माहीत आहे. आम्ही सर्व गोष्टींचा विचार करूनच आलो आहो. माझी मुलगी व आपला मुलगा हे परस्परास योग्य असेच आहेत. म्हणून आपल्या दोन्ही घराण्यांचा संबंध जोडला जाणे इष्ट आहे." अश्वपती म्हणाला.

ते ऐकून द्युमत्सेनाला परमानंद झाला. आश्रमांतील इतर मुनींना बोलावून घेऊन त्याने सावित्रीसत्यवानांचा विवाह करून दिला. त्यानंतर अश्वपति आपल्या गावी परतला.

वडील निघून गेल्यावर सावित्रीने आपली मूल्यवान वस्त्रे बदलून तिच्या नव्या घराला शोभतील अशीच वस्त्रे परिधान केली. स्वतः घरातली सर्व कामे करू लागली. ती रात्रंदिवस सासूसासऱ्याच्या व पतीच्या सेवेस हजर राहू लागली.

पतीचे आयुष्य दररोज एकेक दिवस कमी होत असल्याचे सावित्रीला कळले होते. नारदमुनींनी सांगितल्याप्रमाणे एक वर्ष पुरे व्हायला फक्त चारच दिवस उरले. त्या दिवसापासून तिने तीन दिवस उपवास व्रत सुरु केले.

द्युमत्सेनाला ती गोष्ट कळली तेव्हां त्याने मुलीला समजावून सांगितले की मुली, तू लहान आहेस, तू असे कठीण व्रत घ्यायला नको होतेस. पण तू हे व्रत मोडावेस असे तरी मी कसे काय सांगू?"

सावित्री म्हणाली–"मनाचा निर्धार असेल तर किती कठीण काम असले तरी ते पूर्णपणे यशस्वी होते. मी मनाचा निश्चय करूनच हे व्रत घेतले आहे. तेव्हां आपण ही गोष्ट मनाला लावून घेऊ नये."

सावित्रीला तिच्या स्वतःच्या देहकष्टापेक्षां पतीच्या जवळ येत चाललेल्या मृत्यूची काळजी जास्तजास्त वाटू लागली. तीन रात्री अशाच काळजीत गेल्या. सत्यवानाच्या आयुष्यातला शेवटचा दिवस उजाडला.

त्या दिवशी सावित्रीने पहाटे उठून स्नान केले आणि आपले सासूसासरे व इतर थोर मंडळी सर्वांना नमस्कार करून यज्ञ आरंभिला. तिला सर्वांनी "सौभाग्यवती भव!" असा आशीर्वाद दिला. त्यानंतर ती आपल्या पतीच्या आसन्न मृत्यूविषयी विचार करीत बसली.

सासूसासरे तिला म्हणाले–"मुली! तुझे व्रत संपले आहे, आतां तू थोडे खाऊन कां घेत नाहीस?"

"या व्रताप्रमाणे सूर्यास्तानंतरच जेवायला अनुमति आहे." सावित्री म्हणाली.

सत्यवान नित्याप्रमाणे समिधा, कंदमुळेफळे आणण्यासाठी खांद्यावर कुऱ्हाड टाकून रानात निघाला. तेव्हां सावित्रीने बरोबर येण्यास त्याची परवानगी मागितली. म्हणाली–"आज मी आपणांस एकट्याने कोठे जाऊ देणार नाही. मी बरोबर येते."

"अग, पण जंगल म्हणजे तुला राजोद्यान वाटले का? वाटेत काटे व झाडेझुडपे असतात व रानटी श्वापदे पण असतात.

याशिवाय तू तीन दिवस उपास करुन दमली आहेस." सत्यवान तिची समजूत घालू लागला.

"मला उपासाचा मुळीच त्रास झाला नाही. आज रानात हिंडावेसे मला वाटत आहे. म्हणून आपण नाहीं म्हणू नये." सावित्री म्हणाली.

"तुझी इच्छा! माझ्या आईवडिलांनी परवानगी दिली तर तू बरोबर चल. नंतर ते मला विचारतील म्हणून सांगतो." सत्यवान म्हणाला.

सावित्रीने त्याप्रमाणे सासूसासऱ्यांची परवानगी विचारली. म्हणाली–"मला या घरी येऊन बरोबर एक वर्ष झाले आहे. परंतु कधी मी जंगल कसे असते, हे पाहिले नाही. आज मला पतीबरोबर जाण्याची परवानगी द्यावी." सावित्रीने त्यापूर्वी आपल्या सासूसासऱ्यांजवळ काही एक मागितले नव्हते. म्हणून त्यांनी नकार दिला नाही.

सासूसासऱ्यांच्या अनुमतीने सावित्री पतीबरोबर निघाली. मनातली खरी व्यथा तिने कोणाला सांगितली नाही आणि पतीबरोबर जंगलात जावयास मिळाल्याबद्दल उघडपणे आनंद व्यक्त करुन ती निघाली. सत्यवान जंगलातली दृश्ये दाखवीत पुढे जात होता. परंतु सावित्रीला वाटत होते की पती स्वर्गाच्या वाटेवरच चालत आहे.

सत्यवानाने फुले व फळे गोळा केली आणि लाकडे तोडू लागला. थोड्या वेळाने त्याला दम लागला. तो घामाघूम झाला. त्याने कुऱ्हाड दूर फेकून दिली आणि जवळ जाऊन सावित्रीला म्हणाला–"माझे डोके दुःखू लागले आहे. सर्व अंग थरथर कापत आहे. थोडा वेळ विश्रांती घ्यावी म्हणतो."

सावित्रीने सत्यवानाचे डोके मांडीवर ठेवून घेऊन त्याला स्वस्थ पडून रहायला सांगितले. त्याप्रमाणे सत्यवान पडून राहिल्यावर थोड्या वेळाने सावित्रीला समोर एक विचित्र आकृति दिसली. तो कोणी काळा कभिन्न मनुष्य होता. डोळे लालभडक गरगर करीत होते. त्याच्या अंगावर निळ्या त्याची वस्त्रे होती आणि हातात दोरी होती. त्याचे सर्व रूपच भयंकर होते.

त्याला पाहतांच सावित्रीने सत्यवानाचे डोके मांडीवरुन हळूच खाली ठेवले आणि उभी राहून हात जोडून तिने विचारले– "आपण कोण? काय पाहिजे आपल्याला?"

"मुली! मी काळ आहे, यमराज आहे. तू पतिव्रता आहेस. म्हणून तू मला पाहू शकलीस. सत्यवानाची आयुर्मर्यादा संपली आहे. तो मोठा धर्मभीरू आहे. म्हणून मी स्वतः त्याला न्यायला आलो आहे. मी आपले दूत नाही पाठविले." असे सांगून यमाने आपला पाश टाकला व सत्यवानाच्या देहातील प्राण काढून घेऊन दक्षिणेकडे निघाला.

सावित्रीने पतिदेह सुरक्षितपणे झाकून ठेवला आणि यमाच्या पाठीमागून जाऊ लागली. यमाने तिला परत फिरण्यास सांगितले. परंतु सावित्री त्याला म्हणाली– "जिकडे पति जाईल तिकडे पत्नी जाणार हाच पतिव्रता धर्म आहे."

यम ते उत्तर ऐकून खूप झाला. म्हणाला– "तू आपल्या पतीच्या प्राणांव्यतिरिक्त काय वाटेल ते मागून घे!"

"माझे सासू व सासरे वृद्ध आहेत. त्यांना दृष्टि व शक्ति देण्याची कृपा करावी." सावित्रीने विनंती केली. यमाने ते

मान्य केले. तरी सावित्री यमाच्या पाठोपाठ जात राहली. तिला परत फिरविण्याच्या हेतूने यमाने तिला आणखी एक वर मागून घ्यायला सांगितले. या खेपेस सावित्रीने तिच्या सासऱ्याला त्याचे राज्य परत मिळावे असा वर मागितला. यम 'तथास्तु' म्हणाला आणि पुढे जाऊ लागला.

तिच्या इच्छेप्रमाणे दुसरा वर दिला तरीदेखील सावित्रीला पाठीमागून येत असलेली पाहून यमाने आणखी एकवर मागून घ्यायला सांगितले. सावित्रीने तिच्या वडिलांना पुत्रप्राप्ति व्हावी असा वर मागितला. यमाने 'त्याला शंभर पुत्र होतील' असा वर दिला.

यावेळी देखील सावित्री परत न फिरलेली पाहून यमाने चवथा वर मागायला सांगितले. सावित्रीने तिला शंभर पुत्रप्राप्ति होण्याचा वर मागितला.

यमाने तो वर देखील दिला आणि म्हणाला–"आतां तरी परत जा!"

तेव्हां सावित्री म्हणाली–"आतां तरी मला माझ्या पतिचे पंचप्राण परत करावे."

सावित्रीने शंभर पुत्र प्राप्तीचा वर मागितला होता व यमाने तो दिला होता. तेव्हां पतीशिवाय तिला पुत्रप्राप्ती कशी होईल असा विचार करून यमाने हार मानून सत्यवानाचे पंचप्राण परत केले. सावित्री परत आली व आपल्यां पतीचे डोके आपल्या मांडीवर घेऊन बसली. थोड्या वेळाने सत्यवान डोळे उघडून म्हणाला–"किती वेळ झाला? मी निश्चित पणे झोपलों होता. मला स्वप्नात एक काळाकभिन्न मनुष्य दूर कोठे तरी घेऊन गेला होता."

"ते सर्व मी आपणांला नंतर सांगेन. काळोख पडू लागला आहे, आपण प्रथम [illegible] म्हणाली.

सत्यवानाला घेऊन सावित्री परत आली. तिकडे द्युमत्सेनाला दृष्टी प्राप्त झाली होती. काळोखातून मुलगा व सुनबाई परत येत असलेले त्याला दिसले. तो पत्नीला घेऊन सत्यवान व सावित्री दोघांना हाक मारीत रानात शिरला.

इतक्यात सावित्रीसत्यवान परत आले. तोंपर्यंत आश्रमात पुष्कळ लोक जमले होते. सावित्रीने सर्वांना घडलेली गोष्ट सांगितली.

यमाने दिलेले वर व्यर्थ नव्हते. द्युमत्सेनाला त्याचे राज्य परत मिळाले. अश्वपतीला शंभर मुलगे झाले व सावित्री सत्यवानांना शंभर पुत्र झाले.

येथवर गोष्ट सांगून मार्कंडेय मुनी पांडवांस म्हणाले–"अशाच तऱ्हेने द्रौपदीच्या पातिव्रत्यामुळे तुमचा हा संकटकाळ पण यथावेळी टळेल." त्यानंतर मार्कंडेय मुनी आपल्या आश्रमात निघून गेले.

शिवपुराण

[१३]

कुमारस्वामीने तारकासुराबरोबरच अनेक राक्षसांचा वध केला आणि काही काळ स्वर्गातच राहला. नंतर पार्वती-परमेश्वरांची सेवा करावी, असे त्याला वाटले. म्हणून तो तेथून कैलास लोकी येऊन राहूं लागला.

एकदा त्याच्या भेटीला नारद आला. कुमारस्वामीने नारदाचा विधिवत सत्कार करून विचारले–"मुनीश्वर! आपण त्रिभुवनाची यात्रा करून आला आहां. काही विशेष असेल तर सांगण्याची कृपा करावी."

"तुझ्या कृपेने त्रिभुवनात शांतता नांदत आहे. तू राक्षसांचा संहार केलास, म्हणून यज्ञकार्यात आता कोणी विघ्न घालीत नाही. पण एक गोष्ट माझ्या नजरेसमोर आली ती सांगावी म्हणतो. येथून जवळच भिल्लपूर नावाचे भिल्लांचे एक गाव आहे. तेथे पुलिंद नावाचा एक भिल्ल राजा राज्य करीत आहे. तो शंकराचा भक्त आहे. त्याला बरेच दिवस मूलबाळ झाले नाहीं. परंतु त्याला जंगलात एका जागी लहान तान्ही मुलगी दिसली. तिलाच त्याने स्वतःची मुलगी म्हणून वाढविले. पुलिंदाच्या बायकोने त्या मुलीचे सर्व लाड पुरविले. त्यानी तिचे नाव वल्ली असे ठेविले. ती आता मोठी झाली आहे. तिचे रूप वर्णन आता मी काय करू? सहज बोलत असताना ब्रह्मदेव तुझा संदर्भ आला तेव्हां म्हणाला की वल्लीच तुझी होणारी बायको आहे. म्हणून माझ्या मते, तू तिच्याशी विवाह करून घ्यावास!" नारदाने कुमारस्वामीला सुचविले.

चवथ्या मलपृष्ठावरील गोष्ट

त्यानंतर नारद भिल्ल राजा मिलिंद याच्याकडे गेला. पुलिंदने आदरपूर्वक नारदाची पाद्यपूजा करून बसायला आसन दिले आणि विचारले–"आपण वल्लीला पाहिलेच आहे. आतां तिला योग्य वर तुम्हीच सुचवावा."

"अरे, तुझ्या मुलीला योग्य वर म्हणशील तर शिवपुत्र कुमारस्वामी आहे. त्याच्याशी विवाह व्हावा म्हणूनच वल्ली जन्मली आहे, असे समज. सुदैवाने कुमारस्वामी याच बाजूला वनविहारास येणार आहे आणि त्याने वल्लीला पाहिले तर नक्कीच तिच्याशी विवाहास तयार होईल. त्याच्यासारखा तुला जावई मिळाला तर आणखी …य पाहिजे?" असे म्हणून नारद निघून गेला.

नारदाच्या तोंडून वल्लीचे सौंदर्य वर्णन ऐकल्यापासून कुमारस्वामीच्या मनात तिला पाहण्याची व तिच्याशी विवाह करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. भिल्ल राजा तिचा विवाह आपल्याशी करून द्यायला तयार होईल का नाही, अशी एक शंकापण त्याच्या मनात आली. तरी एकदां त्या मुलीला पाहून तर घ्यावे असे त्याने ठरविले. म्हणून तो आपल्या अनुयायांबरोबर भिल्लपूर नजीकच्या जंगलात वनविहारासाठी निघाला.

कुमारस्वामीच्या मनात वल्लीला पाहण्याची उत्सुकता वाढली तशी अर्थातच वल्लीच्या मनातपण नारदाने सांगितल्यानंतर उत्सुकता वाढली. ती आपल्या सखींबरोबर वनविहारास निघाली. आपल्यासारख्या भिल्लाच्या मुलीशी कुमारस्वामी विवाह कसा काय करील, अशी शंका वल्लीच्या मनातपण येऊन गेली. याशिवाय दुसरी शंका होती की तिच्या भिल्ल आईवडिलांनी तिचे फक्त पालन पोषण केले होते. खरे आईवडील कोण होते ते त्या परमेश्वरालाच माहीत. म्हणून कुळगोत्र नसलेल्या मुलीशी कुमारस्वामी लग्नाला तयारच झाला नाही तर! तसे झाले तर देहत्याग करण्याचे तिने ठरविले.

ती आपल्या सखींबरोबर एका आंब्याच्या झाडाखाली बसून होती. त्याच वेळी कुमारस्वामी आपल्या अनुयायांबरोबर दुसऱ्या एका झाडाखाली येऊन बसला.

वल्लीची एक सखी कुमारस्वामीजवळ आली व तिने विचारले–"आपण कोण, कोठून आलात? आपणांस कदाचित माहीत नसेल, हे वन भिल्लराजाची कन्या वल्लीचे विहार उद्यान आहे. यात पुरुषांना प्रवेश वर्ज्य आहे!"

ते ऐकून कुमारस्वामीने आनंदाने विचारले–"असे का? माझे नाव कुमारस्वामी! माझ्या आईवडिलांचे नाव पार्वती परमेश्वर! आम्ही कैलास पर्वतावर राहतो. तू वल्लीविषयी तुला बोलावयाचे किंवा सांगावयाचे असल्यास खुशाल सांग."

"राजा पुलिंद हा भिल्लांचा राजा आहे. भिल्लपूरला त्याची राजधानी आहे. तो शिवभक्त आहे. याच जंगलात वल्ली आमच्या महाराजांना सांपडली व महाराणीने तिला स्वतःच्या मुलीसारखे प्रेमाने वाढवले." वल्लीची सखी म्हणाली.

"तुझ्या सखीचा विवाह झाला आहे का?" कुमारस्वामीने विचारले.

"लग्न ठरले आहे, व्हायचे उरले आहे." सखी म्हणाली.

कुमारस्वामीने जास्त उत्सुकतेने विचारले–"कोठे, वर कोण?"

"कालच आमच्या महाराजांकडे नारदमुनी आले होते. त्यांनी शिवपुत्र कुमारस्वामीशी वल्लीचा विवाह होईल असे सांगितले आहे. तेव्हांपासून आमची सखी कुमारस्वामींच्या दर्शनासाठी आतुर झाली आहे. एकेक क्षण तिला युगासारखा वाटत आहे. तिच्या मनाला विरंगुळा व्हावा म्हणून आम्ही सखी तिला वनविहारास घेऊन आलों. ती समोर आंब्याच्या झाडाखाली बसली आहे. आपण येथेच बसावे, मी तिला बोलावून घेऊन येते." असे सांगून ती सखी निघून गेली आणि थोड्या

वेळाने वल्लीला तिचा हात धरून बोलावून घेऊन आली.

वल्लीला पाहतांच कुमारस्वामी वल्लीला तिचा हात धरून म्हणाला–"वल्ली! चल आपण विवाह करून घेऊ."

"माझ्याशी विवाह करावयाचा असेल तर त्यापूर्वी माझ्या मातापित्यांची अनुमती घ्यावी लागेल. आपण येथेच थांबावे, मी त्यांची अनुमती विचारून येते." असे सांगून वल्ली कुमारस्वामीचा निरोप घेऊन आपल्या सखींबरोबर घरी आली.

वल्लीकडून सर्व वर्तमान ऐकून पुलिंद आपल्या अनुयायांसह कुमास्वामीच्या दर्शनास आला व म्हणाला–"उजाडतांच चांगला मुहूर्त आहे!"

नंतर कुमारस्वामीला, त्याच्या अनुयायांसह आदरपूर्वक बोलावून घेऊन एका जागी त्यांची उतरण्याची व्यवस्था केली. शुभवार्ता ऐकून शिवपार्वतीदेखील आले. यथासमयी कुमारस्वामी व वल्लीचा विवाह संपन्न झाला आणि शिवपार्वती [illegible] परतले.

आणखी काही काळ लोटल्यावर शोणितपुर येथे गजासुराचा जन्म झाला. त्याने ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून घोर तपश्चर्या केली व अनेक वर प्राप्त केले. त्रिलोक जिंकून तो आपली सत्ता गाजवू लागला. शिवभक्त गजासुराच्या कारकीर्दीत प्रजा फार सुखी होती. प्रजेला कोणताही कष्ट किंवा त्रास नव्हता.

एकदा नारद गजासुराकडे गेला व म्हणाला–"अरे गजासुरा! तू एवढा मोठा शिवभक्त! तू, शंकराने सर्वदा तुझ्या हृदयात वसावे, असा वर त्याच्याकडून कां मागून घेत नाहीस?" गजासुराला पण ती सूचना मान्य झाली. त्याने शंकराची आराधना करून त्याला प्रसन्न केले आणि त्याने सर्वदा हृदयात वसावे अशी विनंती केली. शंकर 'तथास्तु' म्हणून लिंगरूपे गजासुराच्या हृदयात वास करू लागला. गजासुर शंकराची मानस पूजा करू लागला.

१२३. स्वयंभूनाथ मंदिर, नेपाल

नेपाळची राजधानी खाटमांडू येथे हा एक बौद्ध चैत्य आहे. येथे स्वयंभूनाथ नामक एका सिद्धपुरुषाच्या अस्थी ठेवलेल्या आहेत. त्याच्या छत्रावर सोन्याचे पाणी चढविलेले आहे.

